

INSTITUT D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

butlletí 21

Octubre de 2023

EDITORIAL

ÍNDEX

EDITORIAL 1

SEMINARIS 2 - 4

Seminari del GRIMSE
Seminari del GEICP
Seminari de Doctorands

JORNADES 5 - 10

NOTÍCIES 11 - 12

TEMA CENTRAL 13 - 15

Càtedra Josep Fontana

ARTICLES 16 - 23

El poder persuasivo de Mariam: La Virgen en la "conquista espiritual" del sur peninsular (s. XIII-XVI)
Amanda Valdés Sánchez

La Revolució Filipina i la premsa britànica de Hong Kong i Singapur
Laura Díaz

Paraules de president
Josep Vicens Mestre

ENTREVISTA 24 - 28

Pedro Ruiz Torres

El *Butlletí* reflecteix, un any més, la intensa activitat que despleguen els grups de recerca i els investigadors i investigadores de l'IHJV. 170 conferències i 153 ponents procedents de 86 universitats i institucions d'Europa, Amèrica, Àfrica i Àsia, són xifres prou rellevants, a més a més de l'activitat acadèmica habitual (sis tesis defensades, seminaris, jornades, presentacions de llibres...).

Però enguany cal remarcar el fet excepcional —i felicitar els promotors, lògicament— que el grup CaSEs (Culture, Archaeology and Socio-Ecological Dynamics Research Group) a més a més de desenvolupar una important tasca científica, ha rebut prop de 2 milions d'euros d'Arcadia Fund per liderar un projecte de preservació del patrimoni arqueològic colombí d'Amèrica del Sud (Mapping the Archaeological Pre-Columbian Heritage in South America). En un altre ordre de coses, s'ha posat en funcionament el Seminari dels Doctorands, i la Càtedra Josep Fontana ha clos amb èxit el seu primer any de funcionament.

Joaquim Albareda
Director de l'IHJV

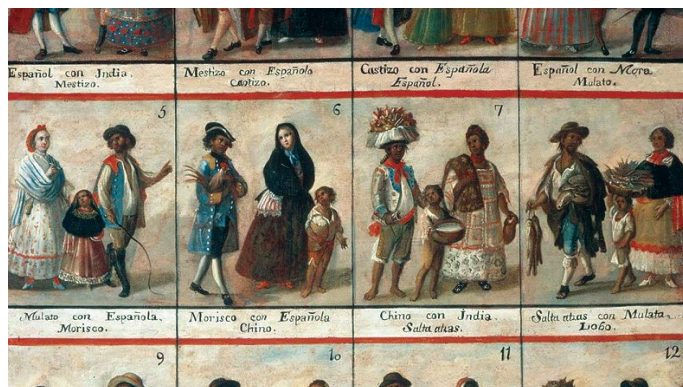
INSTITUT D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"Nueve investigadores de universidades americanas, asiáticas y europeas han impartido las sesiones del seminario del GRIMSE del curso 2022-2023."

SEMINARI DEL GRIMSE

El Seminario del Grupo de Investigación en Imperios, Metrópolis y Sociedades Extraeuropeas (GRIMSE) es el resultado de veinte años de investigación sobre la naturaleza y el lugar del imperio español en la formación del mundo moderno y contemporáneo. Este año, el seminario constó de nueve sesiones impartidas por reconocidos investigadores de ocho universidades diferentes, bajo la coordinación de **Pol Dalmau** y **Carla Andrés**. En ellas se presentaron las últimas investigaciones sobre temas tan dispares y a la vez tan relacionados entre sí como la gramática de la guerra civil mejicana, la idea de Asia en el pensamiento político filipino de finales del siglo XIX, el anticolonialismo vasco a principios de siglo XX o la necesidad de repensar la esclavitud atlántica a través de los silencios de la documentación.

La primera sesión estuvo a cargo **William Fowler** (Universidad de **St. Andrews**). El **26 de octubre** reflexionó sobre el caso mejicano y los discursos justificativos que se usaron por ambos bandos durante la guerra civil mejicana entre 1857 y 1867. Unas semanas después, el **8 de noviembre**, fue **Mark Alexander Dizón** (Universidad del **Ateneo de Manila**) quien nos introdujo en la interesante y poco conocida cuestión de la movilidad social, fruto de los encuentros o enfrentamientos coloniales en la isla de Luzón durante el siglo XVIII. Por su parte, **Silvia Sebastiani** (École des Hautes Études en Sciences Sociales, Sorbona) abordó el **21 de diciembre** el reto que supuso para los pensadores ilustrados definir qué era realmente el ser humano. La pregunta surgía ante la constatación de la existencia de numerosas razas diferentes, fruto de la expansión colonial. Como consecuencia de ese esfuerzo reflexivo algunos de estos autores tuvieron posicionamientos que justificaron de manera clara actitudes esclavistas.

(Universidad de Reading) abordó el **12 de abril** la cuestión del anticolonialismo vasco entre 1892 y 1936, muy vinculado a una determinada justificación de la superioridad de la raza y la violencia, en la línea de lo planteado anteriormente por Silvia Sebastiani.

El seminario finalizó con dos sesiones magistrales dirigidas por **Leída Fernández** y **Itzea Goikolea-Amiano**, ambas investigadoras del CSIC. La primera, abordó el **24 de mayo** la necesidad de ampliar los estudios actuales sobre la esclavitud añadiendo una nueva perspectiva de análisis: estudiar lo que no dice la documentación oficial o se omite de manera voluntaria. En esos "silencios" se pueden encontrar nuevas claves interpretativas que enriquecen los debates actuales. La sesión del **16 de junio** de la doctora Goikolea-Amiano profundizó en otro aspecto que en ocasiones la historiografía ha obviado: el control político efectivo que realizó España sobre la cartografía del norte de Marruecos entre los siglos XIX y XX.

El año 2023 se inició con la sesión del **18 de enero** de **Héctor Domínguez** (Universidad Autónoma de Madrid) sobre el ascenso y caída del arbitraje de ejecutivos en las controversias territoriales que se produjeron en América Latina entre 1880 y 1910. Este hecho ponía de manifiesto que los intereses partidistas o de carácter colonial no eran solo un monopolio europeo. Por su parte, **Nicole Cuunjieng Aboitz** (Universidad de Cambridge), profundizó el **8 de febrero** en el pensamiento y acción política de la élite filipina sobre la idea de Asia y la "misión" que los filipinos tenían en ese proyecto. **José María Portillo** (Universidad del País Vasco) hizo unas interesantes reflexiones el **15 de marzo** sobre el debate que se produjo en la Europa de finales del siglo XVIII y durante el siglo XIX para definir el derecho a la emancipación entre el imperio y las naciones. **María Reyes**,

SEMINARI DEL GEICP

En su quinta edición, el seminario del Grupo de Estudios de las Instituciones y de las Culturas Políticas (siglos XVI-XXI) (GEICP) quiso profundizar en los últimos estudios sobre la historia institucional, política y social en Europa durante la Edad Moderna y Contemporánea. Esto se ha llevado a cabo a través de seis sesiones impartidas por investigadores de universidades europeas y americanas que han ayudado a tener una comprensión más profunda de nuestro pasado y presente. El seminario fue posible gracias a la colaboración de los grupos de investigación NEXUS-UPF (Nexos entre Ciencia, Cultura, Política, Religión y Sociedad), GRENS-UPF (Grupo de Investigación en Estados, Naciones y Soberanías), EUROM (Observatorio Europeo de Memorias) y el ISEM (Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea).

El 27 de octubre, **Frederic Josep Porta (Universidad de Barcelona)** ahondó en el exilio catalán y las instituciones que vehicularon su política durante el franquismo, especialmente en la pugna mantenida entre el Consell Nacional Catalá y la Generalitat de Catalunya. El enfrentamiento de sus dos líderes, **Josep Tarradellas (1899-1988)** y **Josep Maria Batista i Roca (1895-1978)**, mostró un camino discontinuo a través del cual se sentaron las bases del régimen del 78. Por su parte, el 14 de diciembre, **Cláudia Ninhos (NOVA School of Social Sciences and Humanities)** ahondó en la política de refugiados que mantuvo Portugal bajo el régimen de Salazar con los republicanos españoles exiliados. El territorio luso se convirtió en un importante punto de paso para los exiliados republicanos españoles durante la Guerra Civil y el franquismo. Las ambigüedades de la política exterior portuguesa provocaron la marcha de millares de españoles hacia América y otras regiones de Europa y Asia.

En el año 2023, **Michael Takeo Magauder (Henry Luce III Center for the Arts & Religion, Washintong)** y **Celeste Muñoz (Universidad Nacional de Educación a Distancia)** impartieron el 24 de febrero una sesión con el objetivo de profundizar en la memoria y la visualización de los procesos migratorios entre 1914 y 1949. Esto permitió ver la dureza de las situaciones sufridas por aquellos que tuvieron que abandonar su país de origen por conflictos tanto bélicos como sociales. El exceso de imagen y su representación conlleva en muchos casos un proceso de deshumanización del sufrimiento que padecieron. Pocos días después, el 28 de febrero, el profesor **José Javier Ruiz Ibáñez (Universidad de Murcia)** impartió una conferencia sobre las formas de exilio en la Europa de los siglos XVI-XVIII. El Dr. Ruiz Ibáñez hizo un breve recorrido de las distintas formas de exilio como consecuencia de los acontecimientos políticos y bélicos durante esos siglos, destacando tanto la dimensión individual como la colectiva. El principal interés de la conferencia fue la capacidad de abordar de forma simultánea espacios distantes entre sí, interrelacionando eventos y aspectos aparentemente alejados.

El 12 de abril, la profesora **Giuliana Laschi (Universidad de Bolonia)** profundizó en las políticas de derechos humanos implementadas en la Unión Europea desde su origen hasta la actualidad, discerniendo sus limitaciones, sus objetivos y los retos a que se enfrenta en el futuro. La ponente alternó la dimensión jurídica con la económica e institucional. Con ello se pueden comprender mejor las divergentes posiciones de los estados que obstaculizan la consecución

de una política común. El ascenso de la extrema derecha y el fortalecimiento de la vía autónoma no facilitan la viabilidad a largo plazo de los proyectos vigentes sobre los derechos humanos. Desde una perspectiva diferente, el 2 de mayo la profesora **Sandra Blasco (Universidad Autónoma de Madrid)** presentó los primeros resultados de un estudio sobre el grupo de guerrilleros que en los años posteriores a la guerra se refugiaron en Salinas de Hoz y Colungo para hacer frente y resistir la dictadura franquista. La originalidad de su trabajo reside en la combinación de los estudios prosopográficos (lo que nos permite ver su perfil social) con la memoria viva de los vecinos que todavía los recuerdan, a lo que se añade el estudio de los restos arqueológicos.

Finalmente, el seminario del GEICP fue clausurado el 18 de mayo con una conferencia de **Jordi Guixé (Observatorio Europeo de Memorias)**, desde uno de los espacios de la prisión Modelo de Barcelona. En este lugar tan lleno de simbolismo, el profesor Guixé analizó la persecución de los exiliados republicanos en Francia durante la postguerra y los principales espías españoles que los denunciaron. El interés de su trabajo reside en intentar mirar el pasado con cierta objetividad, pues una misma persona pudo actuar de maneras diferentes, e incluso contradictorias a lo largo de su vida, lo que conlleva fuertes implicaciones a la hora de determinar si ha de ser un modelo digno de ser recordado.

INSTITUT D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"Javier Gómez Mesa ha coordinado el II Seminario de Doctorandos, que ha permitido profundizar en nuevas metodologías de trabajo para el estudio del pasado."

SEMINARI DE DOCTORAT

El seminario organizado por los doctorandos, creados el curso pasado, tiene como finalidad la formación de los futuros historiadores en diversas metodologías de trabajo así como conocer algunas de las recientes aportaciones historiográficas más relevantes. Este año, estuvo formado por cinco sesiones, coordinadas por Javier Gómez Mesas.

La profesora **Ida Mauro (Universidad de Barcelona)** inauguró el seminario el **1 de marzo** de 2023 con una sesión en la que se abordaron las embajadas temporales que fluían desde los distintos espacios de la monarquía a la corte madrileña, explicando la naturaleza pactista de una monarquía donde convergían múltiples etnias, culturas y formas económicas diversas. De forma gradual, Madrid se convirtió en el enclave principal donde se dirimían las principales directrices del gobierno de la monarquía y se regían los intereses colectivos de todo el Imperio. Las instituciones de los diferentes reinos, principados, ducados, virreinos, etc., enviaron asiduamente representantes a la corte con el fin de patrocinar los intereses de las entidades territoriales representadas y terciar en la obtención de subsidios, prebendas y tropas. Unas semanas después, el **27 de abril**, la doctora **Cristina Hernández Casado (Universidad Autónoma de Madrid)** profundizó en el universo prácticamente desconocido de las mujeres de negocios y empresarias del siglo XVII. La investigadora madrileña mostró una serie de mujeres que se dedicaban a estas actividades económicas y que residían en plazas peninsulares, sobre todo en Madrid, Sevilla y Cádiz. La mayoría de ellas eran viudas, pero también las hubo casadas e incluso doncellas. Cristina Hernández analizó sus trayectorias a partir de un corpus muy variado de fuentes documentales, entre las que destacan sus testamentos, asientos de los que ellas era titulares, pleitos económicos o alusiones a sus actividades en cartas de sus familiares varones.

Por su parte, **Cristina de Pedro Álvarez (Universidad Complutense de Madrid)** ahondó el **4 de mayo** en los espacios clandestinos reservados a la prostitución, los cabarets y los espectáculos públicos en la España de la primera mitad del siglo XX. La profunda transformación industrial que experimentó Madrid durante las décadas

de 1920 y 1930 tuvo un impacto significativo en las costumbres y percepciones sexuales de los hombres y mujeres que la habitaban. Se produjo una mutación del mercado de la prostitución, la conformación de una cultura de masas altamente erotizada y el cambio de los códigos de conducta e interacción social de la juventud. Estos cambios transformaron la forma en que la población madrileña concebía la sexualidad y cómo se expresaba su identidad sexual que se reservó a la esfera del ámbito privado

Víctor López Mirabet (UPF) se adentró el **13 de junio** en la crisis sanitaria causada por la gripe de 1918-1919. El ponente destacó el enorme vacío historiográfico que existe sobre los efectos políticos causados por la pandemia. A partir del cruce de la información que nos proporciona la prensa escrita se puede ver el uso político de la enfermedad por parte de la oposición y así reconstruir las condiciones materiales de los hospitales y las directrices sanitarias adoptadas durante la pandemia. Por último, el conferenciante trazó una serie de paralelismos entre la pandemia de 1918 y el covid-19, incidiendo en actitudes y comportamientos sociales comunes en ambos contextos. El seminario se cerró el **20 de junio** con una ponencia que tenía un enfoque netamente diferente. La doctora **Ana Pastor Pérez (Universidad de Barcelona)** examinó la manera en que las propuestas de investigación en Ciencias Sociales y Humanidades se habían de orientar a las personas y comunidades de forma interseccional, incluyendo a los colectivos vulnerables y las minorías. Se debe trabajar desde el respeto a las distintas identidades individuales y colectivas. En este sentido, defendió el uso de metodologías participativas y cocreadas (proyectos de patrimonio cultural y arqueología pública/privada) para conseguir una mayor dimensión social que incluya la ética de los cuidados.

JORNADES, WORKSHOPS I CONFERÈNCIES

5-7/10/2022

JORNADES INTERDISCIPLINÀRIES Crisis i desigualtats de gènere del present al passat

La crisi de la covid-19 ha afectat de manera especial les dones d'arreu del món (precarietat laboral, augment de tasques no remunerades de cura i educació, violència masclista en l'àmbit de la llar), de tal manera que s'ha produït una regressió que fa perillar anys de progrés cap a la igualtat de gènere. I ens ofereix nombrosos casos d'esdeveniments del passat que van transformar rols i identitats de gènere, amb conseqüències diverses per a les dones. Aquest va ser l'objectiu de les jornades interdisciplinàries "Crisis i desigualtats de gènere del present al passat", que van tenir lloc entre el 5 i el 7 d'octubre passat.

Fent una lectura retrospectiva, des del present fins al passat, 18 investigadores i investigadors d'arreu del món van reflexionar sobre els períodes de reconfiguració de rols, identitats i relacions de gènere al llarg del temps. Les jornades van ajudar a tenir una comprensió més sofisticada i crítica de les desigualtats del present. Això va ser possible gràcies al suport del Departament d'Humanitats, els grups de recerca GRACME i GRIMSE i la coordinació de Laura Díaz-Esteve, Meritxell Ferrer, Aurora Rivera-Hernández i Teresa Segura-García. Formalment les Jornades es dividiren en quatre taules, les dues primeres centrades en els segles XXI i XX, i les dues següents des de l'antiguitat fins al segle XIX.

La Dra. Rosa Cerarols (directora de la Unitat d'Igualtat de la UPF) i Albert Garcia-Balaña (director del Departament d'Humanitats) van inaugurar les Jornades destacant la necessitat i rellevància que tenen per a la societat. A les dues primeres taules participaren professors de les universitats de Barcelona, Al Akhawayn (Marroc), Leeds, Royal Holloway (Londres), CSIC, UPF i l'Institut National d'Études Démographiques (París). Els temes tractats van ser molt amplis: les desigualtats de gènere produïdes per la covid-19, les narratives de les dones immigrants amb pocs recursos a Europa i Àfrica, els efectes de la guerra, els genocidis i la reclusió en presons, entre altres. Per la seva banda, la tercera i quarta taula posaren un èmfasi especial en els canvis produïts a les estructures patriarcals, els nous rols de gènere en contextos bèl·lics, laborals o pandèmics. Per dur a terme la seva anàlisi es va comptar amb la participació de professors de les universitats de Zúric, Hamburg, Cantàbria, Granada, Jaén, Autònoma de Barcelona i UPF.

Les Jornades també van esdevenir una bona ocasió perquè joves investigadores i investigadors presentessin pòsters acadèmics de les seves recerques, la qual cosa va enriquir enormement el debat, aportant noves visions des de perspectives innovadores. Així, entre els temes presentats van destacar estudis sobre la desigualtat a TikTok, les Z-influencers a Instagram, l'esclavitud femenina a Cuba, les diferències de gènere en els moviments migratoris africans actuals o la visualització de les identitats i malalties socialment amagades.

19-21/10/2022

JORNADES INTERNACIONALS ¿Amics o enemics? Espanya i França: interessos dinàstics i interessos nacionals (segle XVIII)

Entre el 19 i el 21 d'octubre de 2022 van tenir lloc unes Jornades Internacionals amb l'objectiu de debatre sobre les difícils relacions entre França i Espanya al segle XVIII. Un total de 31 investigadors procedents de 18 universitats europees i llatinoamericanes van aprofundir en els interessos comuns i divergents que, tan en l'àmbit diplomàtic, polític, econòmic com militar van tenir ambdues corones, la qual cosa els va portar a processos de col·laboració o d'enfrontament directe. Les Jornades van ser coordinades pel Dr. Joaquim Albareda i la Dra. Betlem Castellà, amb la col·laboració de Marcos J. García, i els professors Sergio Solbes (Universitat de Las Palmas) i Rafael Torres (Universitat de Navarra). Formalment s'organitzaren en dos blocs: el primer va tractar les relacions diplomàtiques i polítiques, i el segon, les qüestions econòmiques i militars.

El professor Lucien Bély (Universitat de la Sorbona) va inaugurar les Jornades amb una conferència magistral sobre la conspiració del príncep de Cellamare, en temps del ministre Alberoni. Les ponències d'Agustí Alcoberro (Universitat de Barcelona), María Luz González Mezquita (Universidad Nacional de Mar del Plata) i Antonio López Anguita (Universitat Complutense de Madrid), analitzaren els diferents interessos polítics que hi hagué durant la Guerra de Successió, especialment la concepció de "Guerra Justa" per part d'alguns catalans, i l'interès en "la unió de

INSTITUT D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

Coronas" par part de l'elit francesa. Per la seva banda, **Javier Gómez Mesa** (UPF), **Gerard Pamplona** (UPF), **Sylvain Arramon** (Universitat de la Sorbona) i **Joaquim Albareda** (UPF) van fixar la seva atenció en personatges clau del conflicte, com ara la creació d'agents catalans a les diferents Corts, els agents de les dues corones a Gènova o la rellevant figura del duc de Medinaceli entre 1709-1710.

En canvi, les sessions de **Betlem Castellà** (UPF), **Guillaume Hanotin** (Universitat de Bordeus Montaigne), **Géraud Poumarède** (Université Bordeaux Montaigne), **Christopher Stors** (Universitat de Dundee), **Núria Sallés** (Universidad Nacional de Educación a Distancia) i **Olivier Guiral** (Universitat de Toulouse) analitzaren les relacions entre França i Espanya als anys posteriors a la Guerra de Successió, destacant els vincles diplomàtics que s'establiren a través de cònsols, ambaixadors i agents en els conflictes que hi hagué aquells anys: la guerra de la Quàdruple Aliança, la lluita contra el turc o la política italiana dels anys trenta i quaranta. Aquest bloc finalitzà amb l'estudi de la publicística durant la guerra des de tres perspectives: editors, les sàtires holandeses i la premsa anglesa. Els professors **Xevi Camprubí** (Universitat Autònoma de Barcelona), **Bernardo J. García** (Universitat Complutense de Madrid), **Manuel Castellano** (UPF) i **José María Iñurritegui** (Universidad Nacional de Educación a Distancia) van ser-ne els ponents.

El segon bloc es va iniciar amb una sessió magistral del professor **Agustín González Enciso** (Universitat de Navarra) sobre el debat del *Contractor State* a Espanya i França. Al llarg de les sessions posteriors es van analitzar els interessos econòmics que hi hagué darrere la guerra per tal d'abastir les tropes tant amb armament com amb queviures,

"Trenta-u investigadors de divuit universitats europees i americanes van participar en les Jornades Internacionals Amics o Enemics per analitzar les difícils relacions entre França i Espanya al segle XVIII."

roba o finançament econòmic. Les conferències de **Francisco Andújar** (Universitat d'Almeria), **Sergio Solbes** (Universitat de Las Palmas), **Rafael Torres**, **Oscar Riezu**, **Aitor Díaz** (tots tres de la Universitat de Navarra), **Antonio J. Rodríguez** (Universidad Nacional de Educación a Distancia) i **Eduard Martí-Fraga** (UPF) ho van mostrar amb gran claredat. Finalment, s'analitzaren els interessos comercials en el període posterior al conflicte, tractant aspectes com el corsarisme (**Vera Moya**, Universitat de Navarra), el mercat de cànnabis (**Manuel Díaz**, Universitat de Sevilla), o les lluites pel control de la Hispaniola (**Eric Schnakenbourg**, Universitat de Nantes).

15-16/12/2022

WORKSHOP INTERNACIONAL Diplomàcia cultural a la perifèria d'Europa: Espanya, Portugal i Grècia

El grup Nexus-UPF va organitzar a mitjans de desembre un workshop internacional amb l'objectiu d'analitzar el paper jugat per alguns països perifèrics europeus en la diplomàcia cultural des de la fi de la I Guerra Mundial fins a mitjans de la Guerra Freda. La historiografia sobre diplomàcia cultural s'havia centrat principalment en el lideratge de les principals potències del món, descuidant el paper dels països perifèrics en la generació i la difusió de productes culturals i científics. Per aquesta raó, **14 investigadors europeus** es van reunir el **15 i 16 de desembre** amb l'objectiu d'aprofundir en les estratègies diplomàtiques culturals i científiques que Espanya, Portugal i Grècia van desenvolupar entre 1919 i 1986. Així es va posar de manifest la rellevància d'algunes de les seves

actuacions i la necessitat de continuar aprofundint en l'estudi de la diplomàcia cultural per poder entendre millor les relacions internacionals a l'Europa del segle xx.

Les jornades, coordinades per la professora **Marició Janué** (UPF), es van estructurar en tres sessions. La primera, que va abordar l'estudi de les xarxes acadèmiques transnacionals en el període entre guerres, va comptar amb la participació d'**Eva March** (UPF), **Lucila Mallart** (UPF), **Jesús Revelles** (Universitat de les Illes Balears), **Luis G. Martínez del Campo** (Universitat Complutense de Madrid), **Elisabete Pereira** (Universitat de Lisboa) i **Quintino Lopes** (Universitat d'Evora). Tots ells analitzaren qüestions de gran rellevància com és l'actuació diplomàtica cultural a l'Europa de Josep Puig i Cadafalch, l'Oficina d'Expansió Catalana o els estudis d'alguns dels grans arqueòlegs portuguesos.

La segona sessió va abordar un tema complex i molt discutit: l'acció cultural duta a terme sota governs feixistes i nacionalsocialistes. **Marició Janué** (UPF) i **Vassilios A. Bogiatzis** (School of Political Science d'Atenes) mostraren els processos de control de la difusió del coneixement científic i cultural d'aquests règims. Finalment, la tercera sessió va fixar la seva atenció sobre la integració cultural dels països perifèrics dins l'òrbita de les principals potències europees després de la Segona Guerra Mundial. **Albert Presas** (UPF), **José Miguel Pacheco** (Real Academia Canaria de Ciencias), **David Brydan** (King's College de Londres), **Maria Fernanda Rollo** (Universitat Nova de Lisboa) i **Yanis Fotopoulos** (Universitat Nacional d'Atenes), mostraren el protagonisme de científics espanyols, portuguesos i grecs en estudis sobre salut, mecànica, tecnologia i telecomunicacions.

19/10/2022-24/05/2023 PRESENTACIÓ DE LLIBRES DEL GRENS

Seguint una tradició consolidada els darrers deu anys, el Grup de Recerca en Estats, Nacions i Sobirania (GRENS) va organitzar a finals de febrer passat el primer Seminari d'Història, Periodisme i Política. L'objectiu era esdevenir un espai de trobada acadèmica entre els investigadors de la història del periodisme i la política. Els ponents convidats a cada seminari van poder compartir informacions sobre les investigacions en marxa, fent-ho extensible a tots els assistents, presencials o per videoconferència.

19/10/2022. Amadeu Gallart, *Per déu, per la pàtria i el rei. La vida d'un carlista pirinenc. Antoni Martí, 1806-1863*, (Edicions Saloria, 2022)

27/10/2022. Ricardo Robledo, *La tierra es vuestra. La reforma agraria, un problema no resuelto. España 1900-1950*, (Marcial Pons, 2022)

23/02/2023. Juan Pastrana, *Tormenta Roja 1944: La ofensiva soviética, la caída de Finlandia y la Operación Bagration*, (Nowtilius, 2023)

06/03/2023. Manuel Manonelles, Documental *La conferència de Barcelona i la Societat de Nacions. El naixement del multilateralisme modern* (Generalitat de Catalunya, 2023)

06/03/2023. D. A. *Conèixer i ésser coneguts! Josep Puig i Cadafalch i els orígens d'una diplomàcia de la Catalunya autònoma (1917-1923)*, (Generalitat de Catalunya, 2023)

21/03/2023. Jordi Bou, *Joan Mañé i Flaquer (1823-1901). La notícia com a estil de vida*, (Ajuntament de Torredembarra, 2023)

22/05/2023. Xavier Juncosa, *Fernand-Joseph Sautès. Periodisme i extrema dreta entre la França col·laboracionista de Pétain i l'Espanya de Franco*, (2023)

24/05/2023. Nicolás Buckley, *Los últimos guerrilleros de Ecuador*, (Postmetropolis, 2022)

24/02/2023

I SEMINARI D'HISTÒRIA, PERIODISME I POLÍTICA (HPIP)

El Grup de Recerca en Estats, Nacions i Sobirania (GRENS) va organitzar a finals de febrer passat el primer Seminari d'Història, Periodisme i Política. L'objectiu era esdevenir un espai de trobada acadèmica entre els investigadors de la història del periodisme i la política. Els ponents convidats a cada seminari van poder compartir informacions sobre les investigacions en marxa, fent-ho extensible a tots els assistents, presencials o per videoconferència.

Sota el títol “Noves aportacions sobre el periodisme català de la II República” aquest primer seminari va voler aprofundir sobre el paper fonamental que va tenir la premsa i alguns periodistes durant la II República espanyola. **Jaume Guillamet (UPF)** va mostrar l'ideari polític que hi havia darrere del diari *L'Opinió*, un dels de major difusió a Barcelona. Per la seva banda, **Francesc Salgado (UPF)**, **Susanna Tavera (Universitat de Barcelona)** i **Elvira Altés (Universitat Autònoma de Barcelona)** van aprofundir en el paper cabdal que van tenir les dones i el feminisme en la premsa catalana, centrant l'atenció en les figures d'Irene Polo, la líder anarquista Federica Montseny, així com diferents locutores de ràdio i escriptores dels anys trenta a Barcelona.

Josep Pich (UPF) va obrir la segona part de la jornada amb un estudi sobre la cultura política catalana analitzada des de la perspectiva de la premsa satírica. En la mateixa línia, el dibuixant **Jaume Capdevila (Kap)** va destacar la importància que van tenir els ninots i els ninotaires a la premsa catalana com a il·lustradors d'una determinada visió de la societat i la política republicana. Finalment **Gil Toll (Universitat Autònoma de Barcelona)** va oferir una imatge de les dificultats professionals a les quals s'enfrontaren els periodistes republicans a l'exili.

INSTITUT D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

25/04/2023

JORNADA COMMEMORATIVA 150 anys de la Primera República

Amb motiu dels 150 anys de la proclamació de la Primera República espanyola, el Grup de Recerca en Estats, Nacions i Sobirania va organitzar una jornada commemorativa amb onze investigadors de la UPF per reflexionar sobre el primer intent d'instaurar un règim parlamentari republicà i liberal a Espanya. **Josep Pich** inaugurarà les jornades amb una conferència que va analitzar els principals esdeveniments de la Primera República a partir de la revista *La Flaca*. Per la seva banda, **Martín Rodrigo** va fixar la seva atenció en l'actitud dels dirigents polítics esclavistes davant el nou règim, uns empresaris que no van veure amb bons ulls el nou marc legal que dificultava els seus interessos econòmics. En una línia semblant, **Gerard Llorens** va destacar la importància cabdal que tingué l'elit dirigent cubana durant aquella període, i **Carla Andrés** va posar de relleu el protagonisme de les descendents afroamericanes en la guerra colonial entre 1873 i 1874.

En el segon bloc es va centrar l'atenció en les conseqüències que tingué per a Catalunya l'establiment del nou règim polític. **Marició Janué** es va fixar en els canvis que van tenir lloc en la vida política municipal a Barcelona, i **Joan Esculies**, en els fracassats intents d'establir un Estat Català dins la República. Finalment, **Alfonso Bermúdez** va aprofundir en els efectes de la guerra i les quintes de soldats en el desenvolupament de la Primera República i **David Martínez** es va aproximar a l'actitud de Rafael Maria de Labra davant el canvi de model d'estat a Espanya. Les jornades es van cloure amb una taula rodona a la Biblioteca Arús, que va comptar amb la presència dels catedràtics **Pere Gabriel**, **Jaume Guillemet**

"El professor Josep Pich va coordinar la Jornada Commemorativa dels 150 anys de la Primera República espanyola, en la qual participaren onze investigadors de la UPF."

i **Josep Pich**, els quals reflexionaren sobre les principals fites polítiques aconseguides durant aquest període de la història espanyola, així com les causes de la seva caiguda.

23/05/2023

SIMPOSI INTERNACIONAL Violència d'estat i gestió de la memòria. Espanya i Colòmbia a la segona meitat del segle XX

La història contemporània recent d'Espanya i Colòmbia ha estat marcada per diferents episodis de repressió contra la dissidència política, grups ètnics minoritaris i una gestió de la memòria històrica mínima. Partint d'aquesta connexió, el simposi *Violència d'Estat i Gestió de la Memòria* va tenir com a objectiu reflexionar i aportar una visió comparativa entre ambdós països sobre els diferents usos repressius que des del 1939 fins a l'actualitat s'han perpetrat contra la societat civil i les gestions que s'han dut a terme per dignificar les víctimes de la violència policial i militar. La jornada va ser organitzada per l'IHJVV i la **Universitat de Santo Tomás de Bogotà**, sota la coordinació de **Gerard Pamplona** i **Ginneth E. Narvaez**.

El primer bloc va analitzar les diferents polítiques de gestió de la memòria així com la necessitat de reparar les víctimes a través d'una educació que posi èmfasi en la pau. **Gerard Llorens** (UPF), va explicar l'herència colonial i esclavista a Catalunya i les conseqüències que ha tingut en la societat. Per la seva banda, **Miguel Urrea** (Universidad

Nacional de Educación a Distancia) i **Eva Rubio** (Universitat Pontifícia de Comillas) van plantejar la necessitat de crear polítiques que fomentin una sociologia de la pau, de la reconciliació i de la memòria de totes les víctimes. En aquest sentit, tant **Jordi Font** (Memorial Democràtic), com **Ferriol Sòria** (Fundació Ernest Lluch) i **Jordi Rabassa** (Ajuntament de Barcelona) van posar de manifest que aquest tipus de polítiques es poden dur a terme si hi ha voluntat per part de tots els actors del conflicte. L'acció duta a terme pel Memorial Democràtic, les Comissions de la Veritat Sud-africanes o les polítiques públiques de la memòria de l'Ajuntament de Barcelona en són tres bons exemples.

El segon bloc va tenir un tarannà més històric i va centrar la seva atenció en la comparativa entre Espanya i Colòmbia durant la segona meitat del segle XX. **Abel Escrivà** (UPF) va exposar les respostes que les dictadures espanyoles i colombianes van donar a les divisions internes. **Xavier Casals** (Universitat de Barcelona) va destacar la rellevància

que tingué la violència política en la transició espanyola entre 1975-1982, mentre que **Silvia Plana** (Institut Català Internacional per la Pau), **José Antequera** (Centro de Memoria, Paz y Reconciliación de Colombia) i **Ginneth E. Narvaez** (Universitat de Santo Tomás de Bogotà) van analitzar els diferents resultats de les Comissions de la Veritat colombianes així com els reptes a què s'enfronta el país per tal de recuperar la memòria d'una guerra civil real però no oficial. La jornada va finalitzar amb una taula rodona moderada per **Jenn Díaz Ruiz**, diputada del Parlament de Catalunya.

25 | 26/05/2023

SIMPOSI INTERNACIONAL Entre la història i la memòria. Entre esclaus i plantacions

El 25 i 26 de maig va tenir lloc un simposi internacional amb l'objectiu d'aprofundir en el coneixement de les diferents formes d'esclavitud a Cuba durant el segle XIX i la seva memòria. El simposi, organitzat per l'IHJVV, el Grup de Recerca en Imperis, Metròpolis i Societats (GRIMSE) i el Departament d'Humanitats de la UPF, va comptar amb la presència de 22 ponents procedents de 17 universitats europees, americanes i asiàtiques.

Oriol Regué (Universitat Johns Hopkins) va analitzar la diversificació laboral i el canvi tecnològic a les plantacions cubanes, uns canvis que van tenir com a conseqüència la creació de noves formes d'esclavitud amaga-

des sota un paraigua legal. Per la seva banda, **Óscar de la Torre** (Universitat del Nord de Carolina) va exposar les dinàmiques laborals que caracteritzaren els magatzems de mel a la ciutat de Matanzas entre 1831 i 1895, els quals no va estar exempts de formes abusives en les condicions de treball, un fet que també es percep en els primers intents per establir una línia de ferrocarril que arribés a L'Havana, tal com va exposar **Manuel Barcia Paz** (Universitat de Leeds). **David Domínguez** (UPF) va aprofundir sobre el món laboral portuari a Matanzas entre 1820 i 1880, mentre que les sessions de **Mónica Ginés-Blasi** (Institut d'Asie Orientale, ENS de Lió) i **Imilcy Balboa** (Universitat Jaume I) centraren la seva atenció en la presència asiàtica i mexicana a les plantacions cubanes com a presoners de guerra.

Les sessions de la tarda se centraren en la política esclavista duta a terme per les autoritats civils. **José Miguel Sanjuan** (Universitat de Barcelona) i **Martín Rodrigo** (UPF) explicaren el tràfic d'esclaus a Cuba entre 1815 i 1845, i **Silvana Andrade dos Santos** (Universitat de São Paulo) feu el mateix per al Brasil. En canvi, les sessions de **Carla Andrés** (UPF) i **Albert Garcia** (UPF) fixaren el seu interès en l'estudi de les dones, ja fos com a esclaves i objecte de violència durant la guerra cubana de 1868-1878 o com els efectes que tingueren sobre elles els processos de deportació i esclavitud en la configuració de vincles i llenguatges familiars propis.

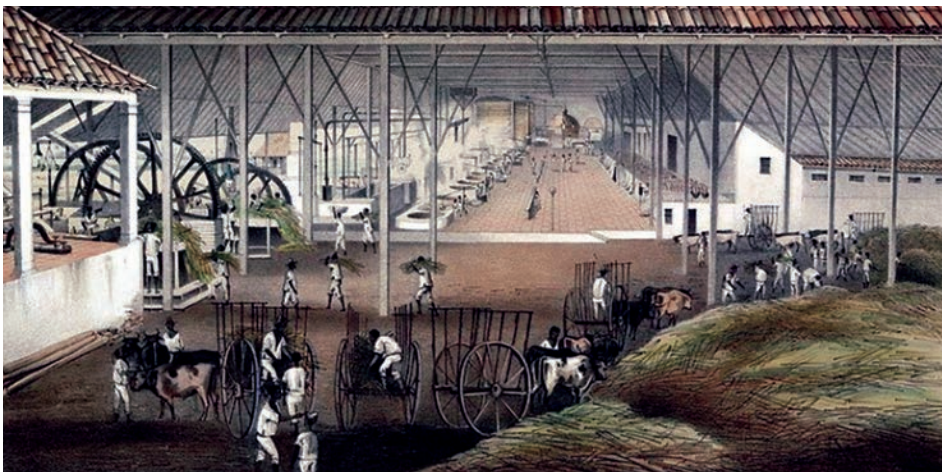
Les sessions del 26 de maig centraren la seva atenció en la segona esclavitud i el marc jurí-

dic que la defensava. **José Antonio Piqueras** (Universitat Jaume I), **Javier Laviña** (Universitat de Barcelona), **Michael Zeuske** (Bonn Center for Dependency and Slavery Studies) i **Claudia Varella** (Universitat Internacional de La Rioja) analitzaren els seus efectes en les grans plantacions cubanes, les noves relacions laborals i les diferents categories racials. El marc legal va ser abordat pels professors **Martín Rodrigo** (UPF), **Lizbeth J. Chaviano Pérez** (Universitat de Sevilla) i **Rebecca J. Scott** (Universitat de Michigan), que mostraren els processos de resistència i lluita per alliberar esclaus, les dificultats per aplicar el nou règim legal i els processos a través dels quals nombrosos empresaris van aconseguir perpetuar actituds esclavistes.

Finalment, les jornades es tancaren amb una aproximació a les conseqüències de l'esclavitud cubana, la seva representació i perpetuació en la memòria. **María del Carmen Barcia** (Casa de Altos Estudios Fernando Ortiz, L'Havana) es va endinsar en els suïcidis d'esclaus i la reproducció natural, al marge de la legalitat. **David Pretel** (Universitat Autònoma de Madrid) ens va aproximar a la representació visual a través de les imatges de les hisendes henequeres. **Leida Fernández** (Institut d'Història, CSIC) va analitzar l'ús que es va fer de l'esclavitud per a l'avenç de la ciència, i **Marial Iglesias** (Universitat de Harvard) va mostrar els extrems als quals es podia arribar en aquests estudis, como demostra la col·lecció del Dr. Samuel George Morton de cranis d'esclaus al segle XIX.

Les jornades van esdevenir una ocasió única per debatre sobre una qüestió que, tot i el pas del temps, encara colpeja la consciència de la societat actual. Això no hagués estat possible sense la coordinació del professor **Martín Rodrigo** i el suport de l'AGAUR i el Ministeri de Ciència i Innovació.

INSTITUT D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"El grup de recerca Colonialisme, Gènere i Materialitats va organitzar un seminari sobre la interrelació que tenen aquests tres elements en la configuració de la modernitat."

CICLE DE CONFERÈNCIES CGM – 2022-2023

Aquest cicle de quatre conferències organitzades pel **Grup de Recerca Colonialisme, Gènere i Materialitats (CGM)**, va tenir com a objectiu recollir les veus i perspectives arqueològiques i històriques sobre la interrelació que hi ha entre tres elements: colonialisme, gènere i ús de les matèries en la configuració de la modernitat. L'objectiu va ser suscitar debats nous sobre els orígens de sistemes de dominació que contribueixin a la creació d'una teoria social útil per comprendre i transformar la societat actual.

La primera sessió va anar a càrrec de la Dra. **Caterina Mantilla (Universitat Surcolombiana)**, en la qual el 2 de novembre va aprofundir en les articulacions de cimarronatge i la llibertat a partir dels jaciments arqueològics a les terres col·lectives de Sant Basili de Palenque i la Bonga entre 1651 i 1782. La Dra. Mantilla va mostrar com és possible trobar àmbits de llibertat dels cimarrons, i a partir de l'estudi de sis assentaments del segle XVII i XVIII situats a les Muntanyes de Maria, al nord de Colòmbia. Allí els cimarrons es van convertir en habitants actius i creadors

de noves bases polítiques, socials i materials constitutives de la llibertat a les Amèriques. La segona sessió va anar a càrrec de la Dra. **Marianne Sallum (Universitat de São Paulo)**. El 30 de novembre va mostrar com part de la identitat cultural de São Paulo es deu al protagonisme de les dones en la confecció de ceràmiques. Gràcies a elles es van anar articulant aspectes culturals i identitaris.

Per la seva part, **Pablo Gutiérrez de Leon (CSIC – Institut de Ciències del Patrimoni)** ens va mostrar el 18 de maig la importància que van tenir els *barbaroi* (pastors nòmades) de la banya d'Àfrica entre el segle I i la baixa edat mitjana, en la configuració del territori com a punt de trobada de cultures diverses. D'aquesta manera, van tenir un paper fonamental en el desenvolupament de les xarxes comercials entre l'oceà Índic i Europa. Finalment, la sessió del 15 de juny va anar a càrrec de la Dra. **Camila Opazo (Universitat de Barcelona)**, que va reflexionar sobre la memòria i el patrimoni colonial a Barcelona. Davant les discussions recents contra la presència de monuments colonials, cal una revisió col·lectiva sobre quines memòries conservar i com gestionar aquest tipus de patrimoni als escenaris postcolonials contemporanis.

CONFERÈNCIES DE L'IHJV

L'IHJV ha organitzat conferències acadèmiques sobre qüestions actuals de rellevància política, social, cultural i econòmica. Aquest any s'han dut a terme les següents:

23/11/2022. **Maximilano Menz (Universidade de São Paulo)**, "Armadores, financiadores y hombres de mar: la estructura del tráfico de esclavos desde Lisboa (1720-1770)". **Organitzat per:** Martín Rodrigo.

24/03/2023. **Rocío Hernández (Universitat de Vigo)**, "Historia comparativa de la promoción institucional de la edición en lengua gallega". **Organitzat per:** GRENS.

17/05/2023. **Yago Rodriguez (Canal Political Room)**, "Tensiones internacionales a raíz de la invasión de Ucrania". **Organitzat per:** Alfonso Bermúdez i Gerard Pamplona.

31/05/2023. **Lucía Díaz (Centre d'Investigació d'Altamira)** "¿Hay mujeres en los museos del Paleolítico?". **Organitzat per:** Grup d'Investigació en Arqueologia Social i Estudis de Gènere (GRASEG).

LLIBRES

Libres publicats per membres de l'IHJV

- Guirao, Fernando. *The European Rescue of the Franco Regime, 1950-1975*. Oxford: Oxford University Press, 2021.
- Castellano, Manuel. *Gran Bretaña y la paz española de Utrecht*. València: Albatros, 2023.
- Ollé, Manel. *Islas de plata, imperios de seda. Juncos y galeones en los Mares del Sur*. Barcelona: Acantilado, 2022.
- Fradera, Josep Maria. *Antes del antiimperialismo. Genealogía y límites de una tradición humanitaria*. Barcelona: Anagrama, 2022.
- Martí-Fraga, Eduard. *Las resistencias nobiliarias al poder real*. Valencia: Albatros, 2023.
- Albareda, Joaquim (ed.). *Catalunya als ulls del món*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2023.
- Rubies, Joan Pau (ed.). *Cosmopolitanism and the Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press, 2023.
- Delgado, Josep Maria; Pich, Josep (eds.). *Josep Fontana. Historiador, mestratge i compromís cívic*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2023.

BREUS

25/10/22

Josep M. Fradera obté el 50è premi Anagrama d'Assaig amb *Antes del antiimperialismo. Genealogía y límites de una tradición humanitaria*

L'obra del catedràtic emèrit d'Història Contemporània explora les arrels de l'antiimperialisme del segle xx en els corrents humanitaris sorgits dels sistemes colonials europeus des de finals del segle XVIII. El jurat, compost per Jordi Gràcia, Pau Luque, Daniel Rico, Remedios Zafra i l'editora Silvia Sesé, va destacar la "sofisticació intel·lectual" de l'obra, la qual duu a terme una genealogia de l'antiimperialisme que desacredita algunes idees preconcebudes.

27/10/22-23/12/22

Exposició: "Rotspanier. Espanyols Rojos"
Del 27 d'octubre fins al 23 de desembre de 2022 el grup NEXUS va organitzar una exposició temporal al campus Ciutadella de la Universitat Pompeu Fabra, en la qual s'anàlitzava el paper dels treballadors forçats espanyols durant la Segona Guerra Mundial, que van ser algunes de les moltes víctimes oblidades del nazisme. L'exposició fou coordinada per la professora **Maricío Janué** i va comptar amb el suport de l'Institut de Ciències Socials (Universitat de Lisboa) i la fundació alemanya Remembrance, Responsibility and Future i la UPF.

20/12/22

Illes i Imperis publica el número 24 i es consolida com un referent en història colonial. Aquest darrer número inclou un dossier titulat "Inland ports in the anglo-iberian Atlantic: new approaches from economic, political, and social history", format per set articles signats, entre altres autors, per James Vladimir Torres (Universitat dels Andes,

Bogotà), Leonardo Moreno-Álvarez (Universitat de Pittsburg), Oscar M. Granados (Universitat Jorge Tadeo Lozano, Cartagena de Indias), Bruno Biassetto (Universitat de York), Jasón Andrés Bedolla (Universidad Nacional de Colombia), José Henao-Giraldo (Instituto Colombiano de Antropología e Historia), Ismael Jiménez Gómez (Universidad Nacional Autónoma de México) y John Eugene Rodriguez (National Intelligence University, Brookmont, Maryland). Dins l'apartat "Miscel·lània" es recullen els treballs de cinc professors d'Alemanya, Espanya, Marroc, Bolívia i Perú.

01/10/22-31/06/23

El grup CaSEs, líder de la recerca interdisciplinària sobre el Benestar Planetari. El Culture, Archaeology and Socio-Ecological Dynamics Research Group (CaSEs) continua sent un model i un referent en la recerca dels processos culturals, biològics i ecològics que han contribuït a configurar l'espècie humana. Això inclou investigar les respostes de la societat al canvi climàtic i la implicació dels grups humans amb els ecosistemes de l'antropocè. Aquest enfocament està profundament implicat amb el programa internacional de la UPF per generar i transmetre coneixements sobre el concepte de Benestar Planetari.

Durant el curs 2022-2023 han publicat setze articles en revistes indexades. Entre les principals fites aconseguïdes destaquen:

- **Participació en el projecte AGRI-DRY**, format per dotze institucions principalment d'Europa i Àfrica, que desenvolupa

pen un enfocament interdisciplinari dels cultius tradicionals mitjançant el reconeixement del valor del patrimoni cultural i la sostenibilitat.

- **"El descobriment de com el cultiu a petita escala de mill i sorgo ajuda a entendre millor el canvi climàtic".** Aquesta recerca ha estat publicada a la revista *PLOS ONE*, una de les més prestigioses del món en aquest àmbit.
- **Stefano Biagetti, membre de CaSEs, ha estat guardonat amb una beca Consolidator Grant, que atorga el Consell Europeu de Recerca (ERC), per estudiar els jaciments pastorils a les terres àrides mitjançant una metodologia innovadora.** El projecte tindrà una durada de tres anys i està finançat amb 51.000 euros.

31/05/23

Presentació: Catalunya als ulls del món

El passat 31 de maig, **Borja de Riquer**, president de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona, va presentar el llibre *Catalunya als ulls del món* (Enciclopèdia Catalana, 2023), que ha estat coordinat pel catedràtic **Joaquim Albareda**. En l'obra hi participen nou historiadors que analitzen la mirada que han fets personatges estrangers sobre Catalunya al llarg de la història, des de les primeres cròniques àrabs fins als esdeveniments polítics més recents. Com va dir Joaquim Albareda, "És la primera vegada que s'aborda aquest objectiu de manera global, amb una atenció especial a les imatges que en donen testimoni".

INSTITUT D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"La Fundació Arcadia ha concedit prop de 2 milions d'euros al grup de recerca Culture, Archeology and Socio-Ecological Dynamics Research (CaSEs) per coordinar un projecte de preservació del patrimoni arqueològic precolombí d'Amèrica del Sud."

7/06/23

CaSEs rep prop de 2 milions d'euros de la Fundació Arcadia

La Fundació Arcadia ha concedit gairebé 2 milions d'euros al grup de recerca CaSEs per liderar un projecte de preservació del patrimoni arqueològic precolombí d'Amèrica del Sud. Es tracta de la donació més important d'una fundació privada a una universitat del sud d'Europa per a un projecte arqueològic, que es desenvoluparà sota el nom de "Mapping the Archaeological Pre-Columbian Heritage in South America.

MAPHSA". El projecte crearà una base de dades geoespacial, sostenible i d'accés obert, es fonamentarà en treballs d'arxiu, sensors remots i estudis sobre el terreny per identificar el patrimoni precolombí, avaluar-ne la preservació i detectar de manera automàtica llocs arqueològics amenaçats. L'acte d'entrega de l'ajut va tenir lloc el 7 de juny i va comptar amb la presència de **Joaquim Nadal (conseller de Recerca de la Generalitat de Catalunya), Laia de Nadal (rectora de la UPF) i Marco Madella (IP del CaSEs).**

TESIS DEFENSADES

Francesca d'Agostini, *Phytoliths as proxies for plant water Availability. An experimental approach on selected C4 species and its application in drylands*. Directors: Carla Lancelotti i Marco Madella (20/12/2022)

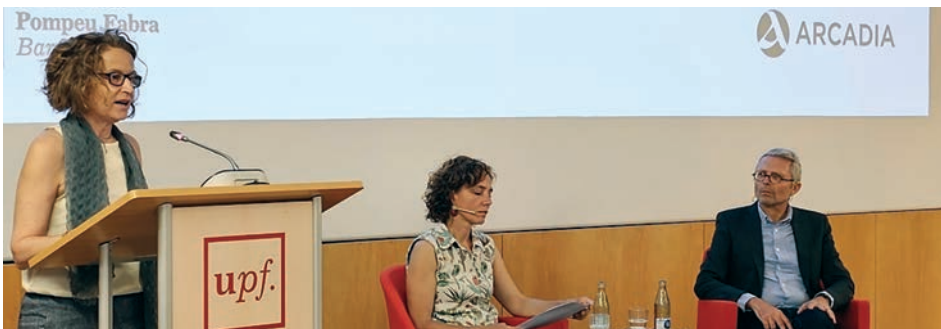
Rossella Gulli, *Descolonizando el Gadir fenicio. Convivencia y multiculturalidad en la Bahía de Cádiz (siglos IX-VI a.n.e.)*. Directora: Ana Delgado (31/03/2023)

M. Belén Cherubini, *¡Tiranos, temblad! Ejército y milicias de Montevideo ante la crisis del Imperio (1750-1811)*. Director: Josep Maria Fradera (17/04/2023)

Isabel Montehermoso, *Retrato de un perdedor: el último virrey de Nueva Granada Juan de Sámano*. Director: Josep Maria Delgado (24/04/2023)

Marcos José García, *La participación española en la Guerra de Sucesión de Polonia (1733-1738)*. Directors: Joaquim Albareda i Sergio Solbes (25/05/2023)

Gerard Llorens, *Reconstructing Empire: Spain, Cuba, and the United States, 1861-1886*. Director: Josep Delgado (09/06/2023)

XXXII SEMINARI JOSEP FONTANA PER A PROFESSORS D'IES

L'objectiu d'aquest seminari adreçat als professors d'ensenyament secundari —i organitzat cada curs per l'Institut d'Història Jaume Vicens i Vives i el Grup de Recerca de Didàctica de la Història, la Geografia i altres Ciències Socials (DIHIGECS) de la Universitat de Barcelona— és oferir una visió rigorosa i actualitzada sobre temes d'història i sobre problemàtiques mundials actuals i la seva didàctica. Les sessions, a càrrec de reconeguts especialistes en cadascuna de les matèries que s'hi tracten, consten d'una part teòrica i d'un debat posterior.

29 d'octubre de 2022: "La guerra d'Ucraïna. Geopolítica i hegemonia mundial", **Xavier Vidal-Folch i Rafael Poch** (periodistes)

14 de gener de 2023: "La nova situació internacional i armamentística arran de l'agressió russa a Ucraïna i la guerra en curs", **Rafael Grasa** (UAB)

21 de gener de 2023: "L'art barroc a Catalunya", **Francesc Miralpeix** (UdG)

18 de febrer de 2023: "La Catalunya del segle XVIII: un país pròsper i submís", **Joaquim Albareda** (UPF)

18 de març de 2023: "Cinco mitos en torno a la feminización de la fuerza de trabajo", **Carmen Sarasúa** (UAB)

22 d'abril de 2023: "Dones i treball industrial a Catalunya, 1900-1950", **Montserrat Llonch** (UAB)

13 de maig de 2023: Visita al Museu del Disseny (Barcelona), **Anna Guarro** (coordinadora dels programes públics del MDB)

Podeu trobar més informació sobre el seminari a <http://eventum.upf.edu/go/seminariies>

TEMA CENTRAL

CÀTEDRA JOSEP FONTANA

Sens dubte, el fet més rellevant del curs 2022-2023 de l'Institut d'Història Jaume Vicens i Vives ha estat el començament de les activitats de la Càtedra Josep Fontana, tal com es va anunciar en el número anterior d'aquest *Butlletí*. Durant aquest temps, la Càtedra ha organitzat quatre conferències i dues jornades internacionals, en les quals han participat 24 investigadors procedents d'universitats d'arreu d'Europa.

3/10/2022

INAUGURACIÓ DE LA CÀTEDRA FONTANA

El passat 3 d'octubre va tenir lloc l'acte inaugural de la presentació de la Càtedra Josep Fontana, presidida per **Oriol Amat**, rector de la Universitat Pompeu Fabra; **Josep Pich**, codirector de la Càtedra, i **Pilar Diaz**, alcaldessa d'Espluges de Llobregat i diputada de Presidència de la Diputació de Barcelona, principal institució col·laboradora de la Càtedra.

Oriol Amat va destacar en el seu parlament la rellevància acadèmica que tenen la creació de les càtedres d'empreses i institucionals per al desenvolupament del coneixement i la seva difusió. Després d'agrair als impulsors de la Càtedra la seva iniciativa, amb una especial menció a Joaquim Albareda i als seus actuals directores, Josep Maria Delgado i Josep Pich, es va mostrar totalment convençut que "Josep Fontana estaria molt orgullós i content de saber que els temes que l'ocupaven continuaran tenint un horitzó". Per la seva banda, **Josep Pich** va posar de relleu la importància de la vinculació de la Càtedra amb l'IHJVV, un dels projectes fonamentals en la vida del Dr. Fontana. Va recordar que la Càtedra continuarà el seu llegat, especialment en la transferència de coneixement a la societat. Les paraules de **Pilar Diaz** van aprofundir en aquest enfocament, tot destacant que "Josep Fontana va encarnar uns valors i una història amb un sentit global i una visió projectada cap a la societat, amb una anàlisi crítica de la

realitat, aspectes que avui en dia es troben a faltar". La societat, va dir "no vol respostes excloents i demagògiques. Aquesta càtedra continuarà el projecte de Fontana per trobar solucions, plantejada com un espai de reflexió i debat sobre la llibertat", raó per la qual esdevindrà "una nova eina de transformació social".

Seguidament, el professor **Ramon Villares**, catedràtic emèrit d'Història Contemporània (Universitat de Santiago de Compostel·la), va impartir una sessió magistral sobre el mestratge intel·lectual de Josep Fontana destacant les aportacions que ha fet a la historiografia espanyola, la seva formació com a historiador o les grans línies de la seva recerca. Per a Villares, Fontana va marcar un abans i un després en la historiografia espanyola i va lloar la seva capacitat de treball, coherència intel·lectual i tenacitat, pròpia d'un "scholar". Més enllà de la seva vàlua intel·lectual, va ser un mestre i un expert, un home de caràcter innovador pel que fa als enfocaments i mètodes. Un "analista" del que és la història en si, un orientador així com un assessor editorial i coordinador de diversos projectes en aquest àmbit. Va concloure que Fontana "no va explicar els mètodes de la història, sinó la interpretació del mateix concepte d'història i per a què serveix; també va posar ordre a la historiografia occidental".

INSTITUT D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"El 6 de juny es va presentar el llibre Josep Fontana. Historiador, mestratge i compromís cívic, primera publicació de la Càtedra Josep Fontana. L'obra recull les aportacions de 34 col·laboradors, deixebles i amics de l'insigne historiador."

CONFERÈNCIES DE LA CÀTEDRA JOSEP FONTANA

14/12/2022

Mònica Bolufer (Universitat de València), "Dones, vides locals i horitzons globals en temps de la Il·lustració. Veure el món a través de llibres i cartes".

La conferència de la professora Bolufer va aprofundir en les formes a través de les quals moltes dones de les elits il·lustrades espanyoles pogueren també conèixer el món i eixamplar les seves perspectives intel·lectuals i imaginàries sense sortir físicament d'un territori molt acotat. Mitjançant dos estudis de cas (la menorquina Joana de Vigo i les dones europees i americanes que formaren part de les xarxes epistolars de Francisco de Miranda, un revolucionari crioll), la càtedràica d'Història Contemporània va mostrar com la lectura de correspondència personal permet entendre millor les noves formes de veure món per part de les dones i els reptes que això els va plantejar, ja que generaren una problemàtica dicotomia entre vides locals i horitzons globals.

11/05/2023

Pedro Ruiz Torres (catedràtic emèrit i antic rector de la Universitat de València): "Tres dècades després de 'la fi de la història'".

El catedràtic Pedro Ruiz Torres va impartir una conferència en la qual va reflexionar sobre el gran ressò que va tenir entre acadèmics de tot el món la publicació al 1992 de l'obra de Josep Fontana *La Historia después del fin de la Historia* (Crítica), entre altres obres fonamentals de l'historiador. Torres va destacar el gran esforç de reflexió, rigorosa i extensa, que l'autor va fer sobre la trajectòria i la situació actual de la historiografia espanyola, europea i ameri-

cana, avançant-se en alguns aspectes al seu temps. Fontana va ser capaç, en uns anys de desorientació metodològica, d'assenyalar i donar a conèixer estudis i línies de recerca innovadores (la qüestió de les identitats col·lectives, els processos de globalització que desembocaren en l'actual "història del món"), que es van assentar com a imprescindibles en els anys posteriors. Per aquesta raó, tot i el pas dels anys, aquesta obra continua sent un referent ineludible per entendre el nostre passat, present i futur.

6/06/2023

Presentació del llibre Josep Fontana. Historiador, mestratge i compromís cívic (Universitat Pompeu Fabra, 2023).

El passat 6 de juny va tenir lloc la presentació del llibre *Josep Fontana. Historiador, mestratge i compromís cívic*, una de les primeres publicacions resultants de la creació de la Càtedra Josep Fontana. L'acte va ser presidit per **Joaquim Nadal i Farreras**, conseller de Recerca i Universitats de la Generalitat de Catalunya, i va comptar amb la participació de **Josep Pich**, director de la Càtedra Josep Fontana, i **Xavier Domènech** (Universitat Autònoma de Barcelona). L'obra, editada pels catedràtics de la Universitat Pompeu Fabra Josep M. Delgado i Josep Pich, recull les aportacions de 34 historiadors, col·laboradors, deixebles i amics de Josep Fontana que ens aproximen a la seva figura des de diferents perspectives, des de les més personals fins a les acadèmiques, docents i divulgatives. Formalment, el llibre s'estructura en tres grans apartats: l'anàlisi de Fontana com a historiador, amb tota la càrrega de profunditat que això significa; l'estudi de l'impacte de les seves principals publicacions acadèmiques, i el seu paper com a mestre i guia d'historiadors, docents i editors. El llibre, fonamental per conèixer l'obra i l'activitat intel·lectual de Fontana, vol retre homenatge a un dels més grans historiadors espanyols del segle xx i XXI i preservar la seva memòria i el seu llegat.

TEMA CENTRAL

JORNADES

11, 15 i 18/11/2022

JORNADES HISTÒRIA, MEMÒRIA I PATRIMONI

El dies 11, 15 i 18 de novembre van tenir lloc tres jornades focalitzades en la relació entre història, memòria i patrimoni, elements que van ser part de les principals preocupacions de Josep Fontana. 15 acadèmics van aprofundir en aquestes qüestions, que avui dia són objecte de grans debats.

La jornada de l'11 de novembre va dur per títol "Entre la memòria i l'oblit: usos i abusos de la memòria" i va centrar la seva atenció en la manipulació de la memòria en favor d'interessos polítics determinats. **Queralt Solé (Universitat de Barcelona)** ho va mostrar a través de la monumentalització de la memòria, mentre que **Juan Sisinio Pérez Garzón (Universitat de Castella-La Manxa)** ho va fer sobre les responsabilitats polítiques de delictes contra la humanitat comesos durant la dictadura franquista. **Fernando Martínez (secretari d'Estat de Memòria Democràtica)** va analitzar la nova llei de Memòria Democràtica impulsada pel govern, la qual pretén donar solució a alguns d'aquests greuges. Finalment, hi hagué una taula rodona coordinada pel professor **Josep Pich**, en la qual també va participar **Jordi Rabassa**, regidor de Memòria Democràtica.

La sessió del 15 de novembre va aprofundir sobre els "Usos i abusos de la història i de la memòria en la formació d'una ciutadania democràtica". Per tractar aquest tema, el Dr. **Ramon Arnabat (Universitat Rovira i Virgili)** va convidar tres reconeguts experts. **F. Xavier Menéndez (Diputació de Barcelona)** va aproximar-nos a les polítiques de memòria democràtica que durant els darrers anys s'han dut a terme des del municipalisme. Per la seva banda, el Dr. **Jordi Guixé (Observatori Europeu de Memòries)** va aprofundir en el concepte de transnacionalitat de les polítiques de memòria a diferents països europeus. Finalment, **Montserrat Duch (Uni-**

versitat Rovira i Virgili) reflexionà sobre el paper dels historiadors per conservar i transmetre la memòria del passat.

La tercera sessió va tenir lloc el 18 de novembre i fixà el seu interès en la memòria del colonialisme i l'imperialisme espanyol així com la seva manipulació. El Dr. **Edgar Straehle (Universitat de Barcelona)** va reflexionar sobre el nacionalisme espanyol i el pas de la llegenda negra a la idealització de l'època imperial. **Ulrike Schmieder (Universitat de Leibniz Hannover)** va mostrar les imatges de la memòria de l'esclavitud a Barcelona des d'una perspectiva comparada amb altres ciutats europees. **Yolanda Aixelà (Institució Milà i Fontanals, CSIC)** va centrar l'atenció en l'evolució del discurs justificatiu colonial d'una part de la historiografia espanyola, i, finalment, **Ricard Vinyes (Universitat de Barcelona)** mostrà les polítiques de "descolonització" de la memòria esclavista a Barcelona.

17/11/2022

LA CAMPANYA DEL QUERT I LES SEVES REPERCUSSIONS A LA PENÍNSULA

Seguint la mateixa línia, es va organitzar al novembre una jornada sobre la campanya del Quert (1911-1912) i les seves conseqüències. Els conflictes bèl·lics al Marroc a principis del segle xx van tenir una dimensió nacional i internacional, atès que els interessos colonials no només van influir en la dinàmica política espanyola, sinó en les aliances de la Primera Guerra Mundial. Aquesta campanya s'emmarca en el procés de transformació de l'imperi xerifià en un protectorat francès i espanyol, que va portar a l'establiment de la "zona d'influència Nord", el Rif, sota control espanyol. La jornada, organitzada pels doctors **Josep Pich** i **Eloy Martín Corrales**, va comptar amb sis ponents.

Vicente Moga (Archivo Central de Melilla) va posar de relleu la importància de Melilla, mentre que **Eloy Martín Corrales** va centrar la seva atenció en la rereguarda andalusa. **María Gajarate (Universitat de Salamanca)** posà de manifest el paper que va tenir l'integrisme nacionalista a l'hora de justificar la campanya i les seves conseqüències en l'establiment del protectorat hispano-francès. Centrant l'atenció en els efectes que va tenir a Catalunya, **Josep Pich (UPF)** va analitzar la visió del diari *La Campana de Gràcia* de la campanya, destacant que la societat catalana ho va veure com una maniobra del govern espanyol per repartir-se el Marroc amb França. La jornada va ser tancada amb dues sessions a càrrec d'**Alberto Pastrana (Universitat de Saragossa)** i **Alfonso Iglesias (Universitat de Santiago de Compostel·la)**. El primer es va endinsar en la llei de reclutament de 1912, i el segon en la memòria de la campanya i el voluntari oblit que la historiografia oficial va voler fer-ne.

INSTITUT D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"La corona de Castilla utilizó el culto mariano como un instrumento proselitista que pretendía facilitar la asimilación de la población andalusí y de origen islámico entre los siglos XIII y XVI."

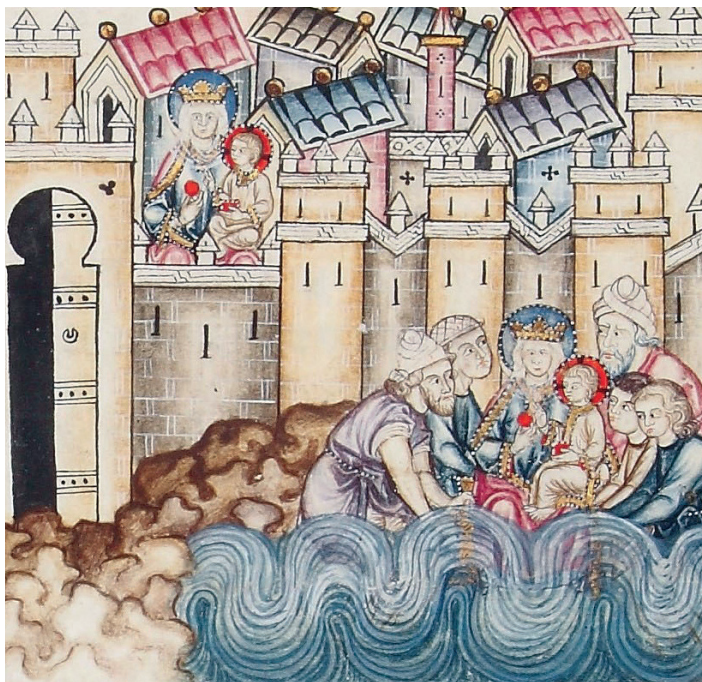
EL PODER PERSUASIVO DE MARIAM: LA VIRGEN EN LA "CONQUISTA ESPIRITUAL" DEL SUR PENINSULAR Y EN LA EVOLUCIÓN DEL PROYECTO COLONIAL CASTELLANO (S. XIII-XVI)

Amanda Valdés Sánchez

En una cantiga, el rey Alfonso X narraba cómo su padre solía situar en la puerta de las mezquitas de las ciudades conquistadas una imagen de la Virgen. A lo largo de los reinados de Fernando III y Alfonso X, Castilla incorporó dentro de sus fronteras una parte significativa del antiguo territorio andalusí, que se extendía desde el Algarve, Extremadura y el valle del Guadalquivir, incluyendo los reinos vasallos del valle del Guadalete y Murcia. Desde el siglo XIII, la necesi-

dad de la corona castellana de asimilar y consolidar su dominio sobre los nuevos territorios del sur condicionó la difusión real del culto a la Virgen, compartido por la población andalusí y los repobladores castellanos, mediante la promoción de devociones marianas locales que debían servir para potenciar el proyecto repoblador, cristianizar el paisaje sagrado local y apelar a una abundante población nativa islámica. Este papel del culto mariano se renovó hacia finales del siglo XV con la incorporación al reino de Castilla del territorio nazarí, la gestión de la población mudéjar local y la emergencia desde 1502 de la categoría social morisca.

En este trabajo centramos nuestro interés en el papel que el culto mariano tuvo en el proceso de colonización castellana de los antiguos territorios andalusíes y sus habitantes, así como en la evolución de las actitudes hacia la población de origen islámico, su capacidad para integrarse en la sociedad castellana y las condiciones de esta integración. Para ello este explora cómo el desarrollo del culto mariano en el sur y sus características particulares se vieron moldeadas por las necesidades del proyecto colonial y su papel en la constitución de una estrategia proselitista pensada para facilitar la asimilación de la población andalusí y la gestión de la población de origen islámico hasta su expulsión del territorio peninsular. La investigación aborda además las implicaciones políticas de la devoción mariana en Castilla, analizando el papel de la visión particular castellana de la Virgen en la construcción de una visión "integradora" de la sociedad castellana medieval y el significado social de su erosión desde finales del siglo XV, explorando cómo distintas manifestaciones del culto mariano se transformaron en el *locus* de visiones enfrentadas del papel de las minorías religiosas en la sociedad hispana contemporánea.

El desarrollo de una estrategia proselitista mariana y el proyecto colonial castellano

A través del estudio de las colecciones de milagros marianos que favorecieron la difusión de la devoción mariana en el sur peninsular, como las *Cantigas de Santa María* y los *Milagros de la Virgen de Guadalupe*, se muestra cómo el desarrollo del culto mariano se vio condicionado por la necesidad de reafirmar el dominio colonial castellano, de cohesionar la diversa sociedad colonial y de asimilar a la población andalusí. La evolución del proyecto editorial de las *Cantigas de Santa María* hacia una obra de vocación popular, en la que los nuevos dominios castellanos del sur y la figura de Alfonso X cobrarían progresivamente un mayor protagonismo, evidenciaba cómo la promoción alfonsí de la devoción mariana respondía a la necesidad de consolidar el proyecto colonial ante los desafíos a la autoridad real y al dominio castellano de los territorios del sur. Con el fin de apelar a la audiencia multiconfesional de sus dominios del sur, el rey Sabio proyectó en el cancionero una concepción "carismática" de la Virgen basada no solo en el potencial "integrador" de su imagen como madre de "todas las fes", cuya compasión traspasaba las barreras confesionales, sino además en su caracterización según los parámetros de la religiosidad popular andalusí, marcada por el especial desarrollo del culto islámico a *Mariam* y el predominio de la religiosidad sufí. Las cantigas promovían además una concepción bizantina de las imágenes vinculadas a las nuevas fundaciones marianas del sur, como vehículos de la presencia divina, a través de las cuales el rey Sabio pretendía confirmar la presencia mariana en sus dominios del sur y reivindicar su poder sobre estos.

De este modo, se pone de manifiesto cómo el uso proselitista de la devoción mariana continuó con el patrocinio real del culto y el santuario extremeño de la Virgen de Guadalupe. A través del análisis de los códices de los Milagros de la Virgen de Guadalupe, la orden jerónima (encargada del santuario) y sus patronos reales buscaban expandir el alcance del culto guadalupano, configurando a la Virgen extremeña

como una figura multiconfesional, mediante la apropiación de recursos típicos del imaginario devocional sufi y la hagiografía islámica. Ejemplos de ello serían la luz o los sueños. En los milagros, la Virgen extremeña se presentaba además como patrona de la expansión de las ambiciones territoriales castellanas a lo largo del siglo xv, desde la conquista del reino nazarí de Granada hasta la lucha contra el Imperio Otomano por el control del Mediterráneo. En el panorama multiconfesional del Mediterráneo, los rasgos distintivos de la Virgen extremeña permitían apelar a los musulmanes de ambos lados del Estrecho y a la “lógica mestiza” de cautivos y renegados, reafirmando así su capacidad para vencer la tentación del Islam dentro y fuera de las fronteras castellanas.

Además, mi investigación explora cómo este uso proselitista de la devoción mariana condicionó la acción misional en los territorios recién conquistados. El estudio de la política misional de Fray Hernando de Talavera, primer arzobispo de Granada, se basaba en la “enculturación” del cristianismo y el empleo de la Virgen como un nexo entre la tradición religiosa de los mudéjares granadinos y de los colonizadores castellanos. Mediante su participación en la traducción de la *Vita Christi* de Francesc Eiximenis, la serie de imágenes marianas destinadas a las parroquias moriscas o el retablo de Isabel la Católica, Talavera presentaba una visión de la Virgen similar a la concepción andalusí de *Mariam*: una profetisa iluminada, que debía desvelar a los vecinos del Albaicín los principios de la fe cristiana, ofreciéndoles una visión “familiar” del mensaje cristiano y difundiendo una concepción “inclusiva” del relato evangélico. A través del análisis de la difusión de la devoción del Rosario entre los moriscos granadinos, antes y después de su expulsión de Granada en 1570, se muestra la continuidad de este uso proselitista de la devoción mariana en la educación espiritual de la población morisca como un medio fundamental en la transmisión de una visión mariana e “inclusiva” del catolicismo. La devoción rosariana no solo permitía a los moriscos configurar su propia visión de la espiritualidad católica, sino que además apelaba a la sensibilidad religiosa morisca, mediante la promoción de una concepción contemplativa de la práctica religiosa y una visión de la Virgen, caracterizada por su acceso privilegiado a la revelación divina, que remitía al imaginario religioso islámico de sus ancestros y prometía a sus devotos acceder a los secretos de la revelación.

El cambio de rumbo y la transformación de la política real hacia la minoría arábico-islámica

Desde finales del siglo xv, los Reyes Católicos promovieron la introducción en Castilla de una nueva corriente devocional centro-europea de carácter cristológico y penitencial, que propiciaría la reconfiguración de la imagen de la Virgen como la madre dolorosa del Salvador y la censura de la tradición devocional medieval castellana, percibida como poco “ortodoxa” e influida por la presencia perniciososa de las minorías religiosas. La consolidación de este cambio devocional reflejaba una transformación decisiva de la política real respecto a la gestión de la población de origen islámico, de la concepción de la sociedad colonial castellana y de la percepción social de la población morisca. De esta forma, este condicionó la difusión de una visión restrictiva de la religiosidad cristiana y una

tendencia creciente hacia la exclusión social morisca, acuciada por las consecuencias de la diáspora morisca de 1570 y el desarrollo del “problema morisco”. A través del análisis de la evolución del género de las vidas de la Virgen y las reglas, las prácticas devocionales y la imaginería de las principales cofradías marianas de ciudades del sur, como Granada o Sevilla, se evidencia cómo la nueva corriente devocional favoreció la exclusión directa de la minoría morisca de la vida religiosa pública, no solo mediante las cláusulas que les excluían de estas asociaciones de laicos, sino además mediante la proliferación de una concepción pasionaria de la Virgen, la consolidación de formas públicas de penitencia y la popularización de la descarnada imaginería barroca, que se alejaban de la sensibilidad religiosa “morisca”. De este modo, la transformación del panorama devocional castellano reflejaba la evolución de la política real y eclesiástica hacia las minorías étnico-religiosas, desde la tendencia inicial a la acomodación religiosa al desarrollo de una religiosidad hegemónica y de formas de vigilancia y persecución religiosa, que condicionarían la formación de una visión progresivamente excluyente de la sociedad hispana moderna, marcada por la criminalización de conversos y moriscos, la creciente “racialización” de la ascendencia religiosa y el discurso de los apologistas de la expulsión.

INSTITUT D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"La centralidad de la Virgen en la integración de la población de origen islámico evolucionó desde la consideración de esta población como miembros activos y necesarios de la "nación" castellana hasta su rechazo por ser "inasimilables" y "marginales" para los cristianos."

La Virgen y el problema morisco:

Finalmente, el estudio de los Plomos de Sacromonte, los falsos evangelios marianos aparecidos en Granada en la antesala de la expulsión de los moriscos, permite profundizar en el significado político de la Virgen en la España del Quinientos y su papel en la articulación de visiones opuestas de la sociedad contemporánea y del lugar de la minoría morisca en esta. Junto a la información que nos proporcionan otras fuentes, como los registros inquisitoriales o la literatura aljamiada, esta investigación constata cómo obras moriscas como los Plomos de Sacromonte, buscaban subvertir el lenguaje "mariano" utilizado para crear la alteridad morisca, articulando una defensa "mariana" del derecho de permanencia morisca que se servía de la figura de la Virgen y de su "parentesco" imaginado con la comunidad morisca. Todo ello se hacía para reivindicar el valor de la memoria, la lengua y el linaje hispanoárabe y para proyectar una visión "inclusiva" del cristianismo ibérico desde sus orígenes. Se revela así la centralidad de la Virgen no solo en el debate entorno a la expulsión de los moriscos, sino además en la configuración de diferentes identidades moriscas y sus diversas formas de adaptación, negociación y resistencia a la

hegemonía cultural cristianovieja. La popularización de los Plomos y el culto de origen sacromontano entre diferentes sectores de la población morisca reflejaba la capacidad de esta figura devocional para trascender las categorías confesionales que definían la sociedad hispana contemporánea y a la que la población morisca se veía confinada.

Conclusiones

El proyecto colonial castellano se sirvió del culto mariano para afianzar su dominio sobre los nuevos territorios del sur y sus habitantes, promoviendo una concepción "carismática" y maternal de la Virgen, configurada según los parámetros de la religiosidad islámica local y pensada como un medio para favorecer la integración de la población andalusí y la cohesión social de la emergente sociedad colonial del Reino de Castilla. A medida que las necesidades del proyecto colonial cambiaron, con la consolidación del dominio castellano del sur, hacia finales del siglo xv esta preocupación por adaptar el mensaje cristiano dio paso a una concepción más restringida del cristianismo y de la sociedad colonial castellana, en la que las minorías étnico-religiosas y su sensibilidad religiosa serían progresivamente desplazadas. Simultáneamente, la centralidad de la figura de la Virgen en la integración de la población de origen islámico condicionó que la transformación progresiva del papel asignado a esta, desde su "inclusión" inicial como miembros activos y necesarios de la "nación" castellana hasta su consideración final como elementos "inasimilables" y "marginales" de la sociedad hispana del Quinientos, se manifestase a lo largo del siglo xvi en la evolución del panorama devocional castellano y que el debate social en torno al "problema morisco" se expresase en visiones enfrentadas de la Virgen y de su relación con la población árabe-hispana que reflejaban concepciones opuestas del emergente imperio hispano y del lugar de los moriscos en este.

Amanda Valdés

Doctora en Historia por la Universidad Pompeu Fabra, sus líneas de investigación se centran en la devoción mariana, la acomodación y políticas religiosas así como las sociedades multiconfesionales y moriscas en las épocas Medieval y Moderna.
Contacto: amandavs1510@gmail.com

amandavs1510@gmail.com

LA REVOLUCIÓ FILIPINA I LA PREMSA BRITÀNICA DE HONG KONG I SINGAPUR

Laura Díaz

L'1 de maig del 1898, les forces navals estatunidenques van derrotar les espanyoles a la batalla de Cavite, el primer enfrontament de la Guerra Hispano-Americana. Juntament amb la seva esquadra, el règim espanyol a Filipines s'enfonsava. Havia començat a trontollar dos anys abans, quan el descontentament filipí va esclatar en una insurrecció per la independència. A finals del 1897, les autoritats colonials havien aconseguit reprimir, si més no, temporalment, el moviment re-

volucionari. Però la unió d'aquest amb les forces estatunidenques en el marc de la guerra del 98 va garantir l'expulsió d'Espanya de l'arxipèlag. Les Filipines van caure aleshores en mans dels EUA, qui passaria els anys següents lluitant per consolidar-hi la seva presència davant la resistència filipina a acceptar un nou tutor imperial.

Aquest article analitza com els diaris britànics publicats a Hong Kong i Singapur van respondre a aquests esdeveniments, les tres fases de la Revolució Filipina. En un context de punyent competició expansionista entre imperis que amenaçava el domini britànic a l'Àsia, la premsa d'aquests ports va esdevenir un viu espai de discussió sobre el que passava a les illes. Però, a més, no va limitar-se al rol d'espectadora, com demostra una anàlisi exhaustiva del seu contingut i dels arxius de les autoritats espanyoles, filipines i americanes que van intentar influir-la. Aquestes publicacions van posicionar-se com a assessores en matèria colonial, primer, d'Espanya i, després, dels EUA.

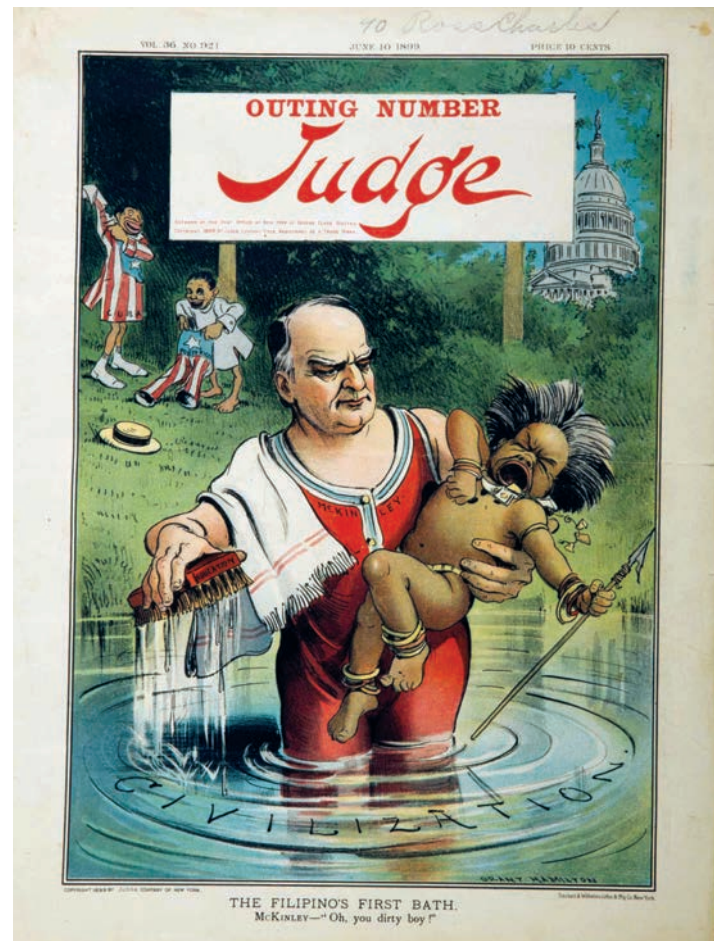
Historiografia rellevant ja ha assenyalat que les autoritats i la premsa metropolitana britànica van recomanar als nord-americans que seguissin l'exemple de l'experimentada Gran Bretanya en l'aventura imperial que van iniciar el 1898. Els van instar, citant Rudyard Kipling, a "assumir la càrrega de l'home blanc" i civilitzar els filipins. Però alguns dels diaris britànics de Hong Kong i Singapur, mai estudiats en relació amb aquests fets, van oferir una visió particular sobre la necessitat que hi havia d'instruir els filipins gràcies a la seva proximitat a les illes, que els concedí fonts d'informació privilegiades: van donar veu a les reivindicacions dels líders revolucionaris sobre que el poble filipí ja estava preparat per a un alt nivell d'autogovern, en contra del que explicava la major part de la premsa occidental.

La campanya sobre la civilització filipina

Des de l'inici de la revolució contra Espanya del 1896, fins a la fi de la Guerra Filipino-Americana, els filipins van executar una intensa campanya propagandística. Volien obtenir de les potències estrangeres,

primer, suports logístics i, el que interessa a aquest estudi, el seu reconeixement de no només el dret, sinó també la preparació filipina per a l'autogovern.

Com altres règims colonials, la presència espanyola a Filipines s'havia justificat, en part, apel·lant la suposada tasca civilitzadora que executava sobre la població local, a la qual concebia com una mescla de races i comunitats etnolingüístiques heterogènies, la majoria, en estadis inferiors de desenvolupament. Després de la Guerra Hispano-Americana, també els EUA van sostenir la seva política d'annexió en una concepció similar dels filipins. A més, van acusar els líders revolucionaris de ser una minoria àvida de poder que tiranitzaria les masses suposadament ignorants de les illes. Com a resultat, el president William McKinley va argumentar que els EUA havien d'executar una "assimilació benevolent": ocupar les Filipines per educar els seus habitants fins que estiguessin preparats per a l'autogovern i, mentrestant, protegir-los de la invasió d'una potència europea abusiva. Com a exemple de les representacions de la incivilització filipina que van aparèixer als EUA i que justificaven aquesta "assimilació", veieu la portada de la revista *Judge*, on McKinley apareix com un pare que cuida un nadó gemegós, identificat al subtítol com "el filipí que rep el seu primer bany".

INSTITUT D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"L'estudi dels diaris britànics publicats a Hong Kong i Singapur posa de manifest la gran influència que van exercir sobre la política espanyola i nord-americana davant la revolució filipina."

Conscients d'aquestes etnografies i de les polítiques que sostenien, els revolucionaris filipins van fer grans esforços per desmentir-les. Primer, entre 1896 i 1897, van contradir la versió espanyola que la insurrecció era una revolta desorganitzada de tagals incultes i sanguinaris sense més ambició que l'expulsió de la raça blanca de l'arxipèlag i l'enriquiment personal. Els propagandistes filipins van argumentar que, gràcies a l'eficàcia de tres segles de cristianisme, la seva nació havia madurat fins al punt de poder alliberar-se de la tirànica i ineficaç tutela espanyola. En criticaven el poder desmesurat dels frares, la corrupció de les autoritats civils i militars i la seva negativa a permetre la participació dels filipins al seu propi govern. La revolució constituïa, per tant, una lluita d'alliberament nacional legítima. A més, en la línia d'evidenciar l'alt nivell de progrés del poble filipí, afegien que estaven respectant les lleis de la guerra civilitzada. Entre altres dinàmiques, protegien la població estrangera i la civil i tractaven compassivament els seus presoners.

Durant la Guerra Hispano-Americana i, sobretot, durant les negociacions de pau conegüents, celebrades bilateralment entre Espanya i els EUA entre octubre i desembre del 1898, els filipins van intensificar la seva campanya mediàtica i diplomàtica. Esperaven que, després de col·laborar amb els EUA en derrotar Espanya, aquests reconeixien la seva autoritat política. Als arguments anteriors, van afegir que el moviment revolucionari havia construït durant el 1898 un estat eficaç. A la vegada que dirigia el noble i disciplinat exèrcit filipí, també garantia la pau i l'estabilitat als territoris on havia substituït l'autoritat dels espanyols. A més, van defensar la legitimitat d'aquest govern com a just representant de la voluntat del poble i van raonar que els EUA l'havia reconegut tàcitament en aliar-s'hi durant la guerra, per la qual cosa, no podien ignorar-lo.

Malgrat aquests esforços, el Tractat de Pau de París va cedir les Filipines als EUA, els quals van ignorar l'autoritat del govern que havia sorgit de la revolució i les seves aspiracions. Com a resultat, el 4 de febrer de 1899, va esclatar la Guerra Filipino-Americana. De nou, fins que els EUA van esclafar la resistència de la República a la seva ocu-

pació, els propagandistes filipins van continuar esgrimint les mateixes defenses del dret i la capacitat filipina a l'autogovern, i van condemnar l'actuació estatunidenca com una guerra de conquesta criminal.

Per difondre aquest conjunt de missatges, que s'anaven adaptant a les circumstàncies particulars de les diferents etapes de la revolució, els filipins van incorporar-los als seus discursos, publicacions i intercanvis diplomàtics. També van procurar que apareguessin a la premsa de les potències estrangeres. En aquest sentit, un dels mètodes que va emprar el comitè encarregat de la propaganda exterior va ser contactar amb la premsa britànica de Hong Kong, on tenia la seva base d'operacions. Sabien que els continguts d'aquests diaris es reimprimien en altres ciutats d'Àsia i que, fins i tot, podien arribar a aparèixer a la premsa d'Europa. Per això, van contractar, com a mínim, dos representants de premsa britànics que els van assistir per dialogar amb aquests mitjans locals i van identificar editors no només de Hong Kong, sinó també de Singapur, disposats a reimprimir la seva visió de la revolució.

Els interessos britànics i la transició imperial

La reacció dels diaris britànics analitzats en aquesta campanya propagandística filipina va ser diversa i, a més, la línia editorial de cada publicació va evolucionar entre el 1896 i el 1902. En termes generals, però, tots van oferir visions matisades sobre el moviment revolucionari. Durant la insurrecció del 1896, molts van reconèixer que les queixes que havien provocat l'aixecament contra el règim espanyol eren legítimes. Després, durant la Guerra Hispano-Americana, molts d'aquests diaris, de nou, van reimprimir textos que exposaven la visió filipina del conflicte i, als seus editorials, van destacar que, efectivament, els revolucionaris estaven demostrant un nivell de desenvolupament més elevat del que s'afirmava a Espanya i als Estats Units, com demostrava la seva forma disciplinada de lliurar la guerra i l'eficiència del seu govern. En aquest sentit, destaca el

contingut del *Singapore Free Press and Mercantile Advertiser*, amb un editor, William St. Clair, a qui els filipins i els seus representants de premsa reconeixien com un destacat simpatitzant per la ingent quantitat de textos que va publicar defensant la República Filipina.

Les editorials de tota aquesta premsa de Hong Kong i Singapur, però, incloent-hi el *Free Press*, també posen de manifest que aquestes capçaleres mai van encoratjar les aspiracions filipines d'independència. En última instància, aquests diaris van donar veu a la propaganda filipina com a part de la seva estratègia per defensar els interessos de l'imperi britànic. Durant la Revolució de 1896-1897, això va implicar fer ressò de les queixes dels insurgents que consideraven justificades i animar a Espanya a aplicar les reformes necessàries perquè tornés la pau i la seguretat que requerien els negocis britànics a les illes.

Després de la guerra de 1898, la premsa estudiada va defensar la preparació de líders de la revolució filipina per a un alt nivell d'autogovern, però, en cap cas, volia que gestionessin un país independent. En canvi, els seus articles d'opinió van celebrar la permanència dels Estats Units a l'arxipèlag. El que buscaven en destacar l'estabilitat i la influència a les illes del govern revolucionari i el seu exèrcit era alertar els americans de l'amenaçador poder que havien assolit. Els advertien que no podien ignorar les aspiracions filipines sense provocar una guerra llarga i costosa. Per contra, en defensar la civilització dels líders filipins, aquestes publicacions volien convèncer els EUA que podien negociar amb ells l'establiment d'un protectorat com els que l'imperi britànic havia aplicat a Egipte, les Colònies de l'Estret i alguns territoris de l'Índia. Consideraven que aquest model de govern colonial permetria satisfer les elits filipines en reconèixer la seva autoritat i concedir-los un cert grau d'autonomia. A la vegada, garantiria l'estabilitat i la pau a la regió.

Quan aquesta recerca d'una solució diplomàtica va fallar, la premsa britànica de Hong Kong i Singapur va criticar les autoritats americanes i va insistir a dir que aturessin la guerra i negociessin diplomàticament amb la resistència filipina l'establiment un protectorat. En la

mateixa línia de defensar els interessos del seu imperi, aquests mitjans van deixar de publicar textos de suport a la República Filipina i de criticar els EUA progressivament. Ho van fer a mesura que el conflicte filipino-americà s'assimilava a la guerra de contrainsurgència que Gran Bretanya lliurava a Sud-àfrica i l'opinió pública mundial posava de manifest aquestes semblances. En aquell nou context, mostrar simpatia cap a les guerrilles filipines i defensar les actuacions britàniques contra els bòers va tornar-se totalment incoherent.

Conclusió

Aquesta col·laboració transimperial entre revolucionaris filipins i observadors britànics que van ajudar-los a defensar la capacitat filipina per a l'autogovern per encoratjar la negociació d'un protectorat no va aconseguir el seu objectiu final: evitar una nova guerra. Malgrat això, la relació insospitada entre aquests actors sí que va tenir alguns efectes a l'esfera pública dels EUA, on van aconseguir publicar alguns textos. Aquest cas d'estudi, doncs, evidencia la complexitat dels diàlegs globals que van envoltar l'emergència de l'imperi estatunidenc a Filipines, i que mereixen més recerca.

Laura Díaz Esteve

Doctora per la Universitat Pompeu Fabra. Les seves línies de recerca són les relacions polítiques i culturals entre Filipines, Espanya i els Estats Units, la història dels mitjans i l'antiimperialisme. Actualment, investiga aquests temes a l'Institut d'Història del CSIC amb un contracte postdoctoral Margarita Salas.

laura.diaz.esteve@gmail.com

INSTITUT D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"L'anàlisi dels discursos d'Enric Prat de la Riba, Josep Puig i Cadafalch i Francesc Macià entre 1914 i 1933 posa de manifest que no defensaven postures secessionistes sinó diferents formes d'encaix de Catalunya dins d'Espanya."

PARAULES DE PRESIDENT

Josep Vicens Mestre

Aquest treball té com a objectiu esbrinar si els presidents de Catalunya entre 1914 i 1933 defensaven la secessió durant el seu mandat al capdavant del govern. En cas que no la defensin –que no ho van fer–, ens proposem descriure quin model d'organització territorial proposaven per a Catalunya i Espanya. Per aconseguir-ho, el treball proposa un mètode d'anàlisi dels seus discursos d'investidura, en el qual també s'estudien els personatges, els seus ideals

i el context històric. D'aquesta manera, podem identificar quin era el discurs nacional de cadascun d'ells i quin model d'estat propugnaven. Prenem de referència els tres primers presidents del segle xx que, escollits democràticament segons els paràmetres de l'època, representen el corrent majoritari del catalanisme polític. Estudiem, doncs, les paraules –els discursos– i altres textos doctrinals d'Enric Prat de la Riba i Sarrà, Josep Puig i Cadafalch i Francesc Macià i Llussà, per constatar si existia independentisme en els seus discursos i, per extensió, si aquests ideals eren comuns en el conjunt de la societat.

El marc teòric

Per entendre bé els conceptes que exposen en els seus discursos, abans d'analitzar-ne les paraules, cal analitzar quatre aspectes fonamentals: l'art de l'oratoría i l'anàlisi del discurs; discursos nacionals i nacionalismes; models d'estat, i l'estudi de la història. L'art de l'oratoría mostra la importància d'aquesta disciplina en la història i, especialment, com d'útil ha estat per persuadir la població per part dels polítics. A través d'un recorregut històric per l'art de parlar en públic, cal diferenciar el discurs oral i l'anàlisi del discurs. Això permet fixar els aspectes que s'han d'analitzar dels discursos: l'orador, l'audiència i l'auditori, el context i el missatge. En segon lloc, per tal d'evitar anacronismes, cal tenir una visió dels diferents discursos nacionals i nacionalismes. D'aquesta manera es constata que ni el nacionalisme espanyol ni el català van ser fenòmens aïllats. Ambdós es creen durant el primer terç del segle XIX i expandeixen els seus ideals fins a finals del mateix segle. És llavors quan el catalanisme assumeix aspiracions que van més enllà de la fase cultural primigènica, promovent models d'estat que s'ajustessin a la seva nacionalitat. Els diversos catalanismes trobaven la base del seu discurs nacional i estatal en un model que confrontés el centralisme i l'assimilacionisme. En contraposició, els diversos espanyolismes titllaven els nacionalistes catalans de separatistes per reforçar la seva proposta territorial.

A la llum del dos apartats anteriors es posa de manifest que el model d'estat era una de les principals motivacions dels nacionalistes de cara a articular la nació. En aquest sentit cal precisar quines eren les principals propostes territorials en aquell context. És important entrar en els matisos, perquè alguns mots –com federalisme, confederalisme, separatisme, autonomisme o regionalisme– s'han anat transformant amb el pas del temps. Cal que siguem precisos per fer una anàlisi amb rigor de les paraules dels presidents. Finalment, tot aquest treball requereix una reflexió historiogràfica de com s'ha dut a terme l'estudi de la història, per no caure en els paranys del voluntarisme. No volíem donar suport ni a les tesis independentistes ni unionistes que avui trobem a Catalunya i a Espanya. Només així podem concloure quin era el discurs nacional i el model d'estat de Prat, Puig i Macià.

La rellevància dels discursos orals

La principal aportació científica de *Paraules de president* és situar els discursos orals al centre de la recerca històrica. Amb això no volem dir que fins ara no s'hagin emprat els discursos per donar suport a les investigacions històriques, sinó que mai no havien estat l'objecte principal d'estudi. Per això, hem hagut de crear un mètode d'anàlisi dels discursos inèdit, coherent, comprovable i contrastable, a partir del qual descabdellem el rerefons de les paraules dels tres presidents escollits. Aquest mètode es podrà replicar en altres estudis i personatges, ja que ens permet desxifrar com influeixen les paraules dels presidents en els fets històrics i, alhora, si aquests fets influeixen en les seves paraules. Cal destacar que aquest mètode no només es pot replicar en els personatges triats, sinó que podria servir-nos de guia per estudiar qualsevol orador/a. La creació d'aquest mètode, a cavall de l'anàlisi del discurs, de l'estudi de la història i de la ciència política, ens permetrà ampliar la recerca en futurs treballs d'altres destacats personatges que hagin destacat pels seus discursos orals.

El mètode consta de tres apartats clars i contrastables, basats en fonts primàries i d'altres de secundàries. Estudiem l'orador i la seva imatge personal; l'audiència i l'auditori; així com també del context històric i els *Topoi* de l'època. D'aquesta manera, podem analitzar amb coneixement de causa el missatge dels presidents –quart apartat del mètode–, per descobrir si els discursos eren independentistes. I, en cas que no ho fossin, a partir d'aquí podrem constatar quin discurs nacional tenien i quin model d'estat proposaven per a Catalunya i Espanya. Hem d'advertir que, si prenguéssim els discursos orals com a únic objecte d'estudi, tindriem només una fotografia diacrònica i distorsionada. Al cap i a la fi, són projeccions d'ideals i, alhora, mostren la voluntat de reflectir una determinada visió de la realitat. Per tots aquests motius, imbriquem tres disciplines en una sola recerca, mesclant l'anàlisi del discurs amb la politologia i la historiografia.

Aquest mètode presenta la novetat de permetre, a través dels discursos orals, l'estudi de la personalitat i dels ideals dels presidents, la recepció per part de l'audiència i la influència dels fets històrics en les paraules pronunciades en públic. És un mètode amb rigor acadèmic, que busca entendre tant el fons com la forma de les paraules pronunciades, i que resulta molt útil per a qualsevol estudi del discurs oral.

El model d'estat i el discurs nacional dels tres presidents

Al desenvolupament de la tesi, doncs, ens cenyim a posar en pràctica el mètode creat, per tal de respondre les preguntes d'investigació inicials. És així com hem observat que en cap dels nou discursos escollits, ni en la resta del mandat de Prat, de Puig i de Macià, no hi ha secessionisme. I, a mesura que descobrim que els seus discursos presidencials no eren independentistes, matisem quin encaix de Catalunya dins d'Espanya proposaven: des de la regionalització fins a l'autonomia regional, passant per la descentralització administrativa, el federalisme –simètric i asimètric– o l'imperialisme –que avui traduïm per confederalisme– i altres models d'estat compost.

A més de definir els ideals polítics dels tres presidents, l'anàlisi dels discursos ens ha permès entendre el seu pensament general, l'obra política i el rerefons de les seves paraules. D'una banda, Prat de la Riba va ser un jove-vell, un ideòleg amalgamador de diversos corrents catalanistes, que buscava traduir les seves idees i paraules en un projecte polític tangible. Prat anhelava un model federalista asimètric, molt semblant al que el 1978 es traduiria amb l'estat de les autonomies, malgrat que per a ell, no s'haurien creat tantes regions sinó que s'hauria d'haver prioritzat les que tenien entitat històrica.

Per altra banda, Puig i Cadafalch va ser un arquitecte pragmàtic que buscava aplicar els ideals de Prat i que pretenia nacionalitzar el Principat, amb una intensa mirada al passat. En el fons, Puig es va dedicar a posar en pràctica el model d'estat que havia ideat Prat. Com que no s'aconseguien majors competències amb la Mancomunitat, intentava exercir-les malgrat no disposar dels recursos necessaris per dur-les a terme. Així és com va arribar a fer una consulta plebiscitària, demanant l'autonomia de Catalunya per Madrid. Com podem observar, una

proposta que no era independentista i que, en qualsevol cas, tampoc va reeixir. Per aquest motiu, es va enfocar a nacionalitzar Catalunya des de dins, sense poder destacar un model d'estat clar.

Finalment, Macià era un vell-jove, un somniador inconformista, un idealista impertèrrit que s'adaptava al context, un Avi afable que es passejà pel territori per reforçar l'escàs poder polític de l'autogovern de la Generalitat republicana. Macià va ser independentista des del 1918, en el primer discurs secessionista des del Congreso de los Diputados, i fins a la seva mort. Tanmateix, en els seus discursos com a president de la Generalitat, no va exercir com a independentista sinó com a confederalista. Totes les decisions preses des de la proclamació de la República Catalana el 14 d'abril del 1931 són essencialment confederalistes, buscant un model d'estat espanyol en el qual encaixés una Catalunya amb unes condicions especials. Al contrari del que se sol explicar, Macià ho va fer d'acord amb el president de la República Espanyola, de manera que no hi havia un trencament territorial estricte, ni tan sols en les primeres hores després de la proclama.

En resum, cap dels tres presidents escollits era un gran orador, però amb les seves paraules –els seus discursos– van transformar la Catalunya del seu temps. I, gràcies a aquesta tesi doctoral, podem detallar quin era el seu discurs nacional i quin el seu model territorial, d'encaix entre Catalunya i Espanya.

Josep Vicenç Mestre Nogué

Doctor *Cum Laude* i Premi a la Millor Tesi en català per la Universitat Pompeu Fabra, on també hi exerceix de professor associat. És graduat en Humanitats, en Ciències Polítiques i màster en Història del Món. Ha impartit docència a vuit universitats catalanes (UPF, UB, URL-Blanquerna, UOC, Tecnocampus Mataró, UdL, UIC, CEI) i en diversos graus i màsters. Les seves línies de recerca se centren en el moviment catalanista durant la II República.

jvmestrenogue@gmail.com

INSTITUT D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"En España es preferible hablar de 'liberalismos' en el siglo XIX y no de 'liberalismo'. Los principios del credo liberal se fueron combinando, reinterpretando e institucionalizando de formas diferentes en función del momento y el lugar histórico concreto."

Pedro Ruiz Torres

Pedro Ruiz Torres (Elx, 1951) es un reconocido historiador español. Catedrático de Historia Contemporánea de la Universidad de Valencia, donde fue rector entre 1994 y 2002. Además ha sido presidente de la Asociación de Historia Contemporánea y miembro de diferentes comisiones de evaluación de ANECA y AQU, lo que le proporciona un conocimiento profundo y ponderado de la situación actual de los estudios históricos en la universidad española y los retos que debe afrontar los próximos años. Sus líneas de trabajo se han centrado en el papel del liberalismo en la configuración de España en el siglo XIX, el reformismo y la Ilustración, así como la historiografía actual. Ha publicado más de 150 trabajos académicos entre los que cabe destacar tres monografías: *Reformismo e Ilustración* (Marcial Pons-Crítica, 2008), *España en la guerra civil europea* (Universidad de Valencia, 2017) y *Sobre la història i els seus usos públics* (Universitat de València, 2018). En 2004 le fue otorgada la Creu de Sant Jordi en reconocimiento a su trayectoria académica.

En sus trabajos ha reflexionado en profundidad sobre el papel del liberalismo en la configuración de la España contemporánea, especialmente en el siglo XIX. ¿Puede señalar algunas claves interpretativas que ayuden a entender este complejo proceso?

El proceso que puso fin a la sociedad del Antiguo Régimen e hizo surgir otra de tipo liberal en España se entiende mejor si lo situamos en una perspectiva histórica que se remonte, al menos, a la segunda mitad del siglo XVIII. La periodización tradicional resulta un obstáculo, así como la organización académica en "áreas de conocimiento" que hoy separa (por desgracia cada vez más) "la historia contemporánea" de "la historia moderna", que hace mucho tiempo removieron historiadores tan relevantes como Rafael Altamira, Jaume Vicens Vives, Pierre Vilar, Miguel Artola o Josep Fontana. La época de "la crisis del antiguo régimen" y la de "la revolución liberal" deben ir unidas en la investigación y en la enseñanza. Muchas investigaciones de ámbito "regional" o "local", que han ido apareciendo sobre todo desde finales de la década de 1970, lo pusieron de relieve y de ellas también se deduce lo siguiente.

Si se toman en consideración los diversos regímenes agrarios y de organización social, con sus correspondientes problemas y conflictos, y el distinto resultado de las acciones políticas en el marco de la transformación

jurídico-institucional de carácter liberal, el proceso de cambio social siguió caminos y tuvo consecuencias muy diferentes dentro de España. Además, es preferible hablar de liberalismos en el siglo XIX y no de liberalismo. Los principios básicos del credo liberal (soberanía popular, división de poderes, elecciones al parlamento, igualdad del ciudadano ante la ley, propiedad privada, libertad en el terreno económico y en el de la opinión, constitución de la comunidad nacional como sujeto político etc.), se combinaron, interpretaron, institucionalizaron

y llevaron a la práctica de distinta manera en aquellos estados, como el español, en los que el liberalismo triunfó en el siglo XIX. El distinto trasfondo social de esos procesos, con protagonistas y conflictos de muy diferente carácter según los lugares, en buena medida ayuda a entenderlo.

Vinculada a esta problemática, está la cuestión del papel de la memoria en la historia y el modo en que esta condiciona la investigación y la divulgación del conocimiento de nuestro pasado. El tema

no es fácil y hay opiniones enfrentadas. ¿Cuál es su valoración de la reciente ley de memoria histórica?

Si nos referimos a seres humanos, la memoria es la capacidad de recordar algo en compañía del olvido de muchas otras cosas. Ese algo que se recuerda, por motivos muy diversos, no solo tiene que ver con experiencias propias, también con aquello que otros nos dijeron, que se nos enseñó o que hemos aprendido más o menos por nuestra propia cuenta. La memoria se tiene y se pierde en el cerebro de una persona, es la memoria del individuo; pero como éste no vive aislado, sino en medios sociales, grupos, comunidades y entidades políticas que van desde la familia hasta más allá del Estado, la memoria individual es también una memoria social y una memoria colectiva cuando se constituye, se modifica, se pierde o se recupera. Quienes nos dedicamos a la historia deberíamos ser conscientes del importante papel que desempeña la memoria, no solo en nuestra vida (como en la de cualquier otra persona), sino especialmente en el trabajo que llevamos a cabo, en vez de contraponer la memoria a la historia como se pretende a veces.

No hay historia sin memoria individual y colectiva. Ahora bien, la historia se diferencia de la memoria por el tipo de conocimiento que proporciona sobre el pasado humano. La historia, si por tal se

entiende lo que hacen los historiadores, se plantea unos objetivos, dispone de una metodología y se realiza en un medio y de una manera que la aleja del mero estado de opinión y la acerca a los demás saberes, ciencias o disciplinas que gozan de reconocimiento académico. La historia desempeña desde antiguo una función social muy importante: hacer posible la existencia de una memoria colectiva sobre hechos históricos a los que socialmente se les da un especial relieve, y sigue haciéndolo en nuestros días. Sin embargo, hay una gran diferencia entre una memoria colectiva sobre hechos históricos para legitimar el orden establecido y otra que integre una crítica con fines reformistas, por no hablar de una propuesta de cambio radical. Una cosa es recordar a los héroes de una nación o de una organización política y otra muy diferente hacer memoria de quienes fueron víctimas de un tipo de ideología, de una forma extrema de nacionalismo o de una política sistemática de exterminio.

La problemática del deber de memoria y del uso público de la historia guarda hoy en día relación con este último, porque la consolidación de una verdadera democracia nada tiene que ver con exaltaciones de gloriosos pasados, sino con el necesario ajuste de cuentas con los pasados “traumatizantes” del siglo xx. Este es el caso en España de la Guerra Civil y de la dictadura de Franco. La ley recientemente aprobada

va en la buena dirección. Lejos de reabrir viejas heridas, busca acabar de cerrarlas, lo que no será posible si faltan medios para llevarla a la práctica o, lo que es peor, si se produce de nuevo una involución política.

Existe un consenso bastante amplio que entiende que la búsqueda de la verdad debe guiar el trabajo de todo historiador. Pero ¿cómo conseguirlo sin que determinadas concepciones previas o apriorismos condicionen nuestra aproximación al pasado de manera más o menos consciente?

El trabajo del historiador siempre está condicionado por múltiples factores: por los problemas y los acontecimientos de la época en que vive, por sus inclinaciones en tanto que ser humano o como ciudadano a favor de unos y en contra de otros, sean preferencias de tipo cultural, político, personal, etc. Ser conscientes de ello y reconocerlo honestamente ayuda a que el trabajo de historiador se desprenda (nunca por completo) de cierta subjetividad y se oriente a conocer mejor los hechos históricos que estudia, en vez de ponerse al servicio de intereses ajenos y con frecuencia opuestos a semejante objetivo. Si uno se propone averiguar lo que verdaderamente sucedió y por qué fue así, ha de tomar como punto de partida lo que otros historiadores han escrito, no en función del falso supuesto de que lo más reciente es mejor y que una obra antigua nada tiene que decirnos.

INSTITUT D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"Acercarse a la verdad, a la objetividad, sólo se puede conseguir parcialmente de un modo colectivo, mientras que presentarse como 'historiador objetivo' resulta pretencioso y en el fondo es síntoma de ignorancia o, lo que es peor, puro cinismo."

Los clásicos, también en el estudio de la historia, son mucho más interesantes y actuales que no pocos trabajos recientes. Saber hacer un estado de la cuestión de lo que se ha leído, entendido y puesto en común, de modo contrastado y crítico, requiere un esfuerzo intelectual y un aprendizaje muy convenientes para la futura investigación. Nada que ver con la proliferación de citas bibliográficas, resúmenes apresurados y superficiales, opiniones sobre la marcha, que tantas veces se presentan como “estados de la cuestión”.

Acercarse a la verdad, a la objetividad, solo se puede conseguir parcialmente de un modo colectivo, mientras que presentarse como “historiador objetivo” resulta pretencioso y en el fondo es síntoma de ignorancia o, lo que es peor, puro cinismo. El conocimiento sobre un hecho o un proceso histórico se constituye y avanza de manera parcial y variable al acercarse desde distintas perspectivas a lo que probablemente sucedió, pero sin nunca tener la certeza absoluta de que fue así y no de otro modo. La mejor investigación histórica es aquella que se dirige a lo que desconocemos, a lo más problemático y discutible, en vez de insistir en lo archisabido o en lo evidente. El historiador continuamente ha de estar abierto a la crítica y a la autocrítica, sin caer en la tentación de practicar la autosuficiencia y el narcisismo, el elogio o el ajuste de cuentas por motivos ajenos al afán de conocer.

Su experiencia como rector y como miembro de diferentes agencias de calidad universitaria, le ha dado una gran perspectiva a la hora de ver los cambios que se han introducido en la universidad en los últimos años. Sin duda, cada vez hay más universidades y más estudiantes con perfiles más variados. ¿Qué retos tenemos por delante para conseguir una docencia de calidad?

Una docencia universitaria de calidad requiere planes de estudio con asignaturas pensadas para formar mejor a los alumnos, en este caso a los futuros historiadores, no en función de los intereses de los profesores de cara a sus respectivas investigaciones o de los departamentos para tener más docentes. Además, hasta ahora no se ha resuelto un problema que viene de antiguo: gran parte de quienes terminan un grado de historia, de geografía o de arte acabarán siendo profesores de enseñanza media. ¿Qué sentido tiene que solo hayan obtenido conocimientos suficientes en historia, en geografía o en historia del arte, como ahora sucede, si como profesores de enseñanza media han de preparar estas tres materias? Para una docencia de calidad hay otro requisito que tampoco se cumple desde hace muchos años. Las llamadas “clases magistrales” pueden impartirse sin problema a muchos alumnos, pero una docencia de calidad no debe reducirse y menos descansar en este tipo de clases. En gran medida debe susten-

tarse en grupos con pocos alumnos (para dar “seminarios”, se decía cuando estudiaba a finales de los años sesenta), en torno a unas materias básicas con el fin de profundizar en ciertos aspectos, hacer que los alumnos asimilen y entiendan la bibliografía recomendada, obtengan ciertos conocimientos prácticos de carácter metodológico y de tipo historiográfico, etc.

Sin embargo, y hablo de lo que tengo más cerca, la última reforma ha multiplicado las asignaturas, todas ellas cuatrimestrales, impartidas en grupos con un número excesivo de alumnos. No hay coordinación entre los profesores, ni se sigue una secuencia en los tres primeros cursos que permita adquirir conocimientos básicos y de carácter general (sobre la mal llamada “historia universal”), para entrar luego en las particularidades de cada caso (sobre la historia de España o la historia del País Valenciano). Hay muy pocas asignaturas optativas (ninguna antes de llegar al último curso). En cuanto a los contenidos, los alumnos terminan el grado de historia con carencias notables y reiteraciones y excesos que podrían haberse evitado con una buena organización y coordinación docentes. Dos asignaturas que antes, en la licenciatura de historia, se impartían cada una de ellas durante todo el curso (“Métodos y técnicas de investigación” y “Tendencias historiográficas”) se han convertido en una sola cuatrimestral.

ENTREVISTA

Cambiar el plan de estudios del grado de historia me parece imprescindible (repito, hablo de lo que mejor conozco), así como muy conveniente plantearse un grado de historia, geografía e historia del arte para profesores de enseñanza media. Para afianzar los conocimientos básicos en historia y aprender a razonar de un modo histórico siempre han hecho falta clases con pocos alumnos. Sin embargo, a ello se añade que hoy en día es preciso partir del hecho de que en las aulas hay una gran diversidad de alumnos, más proclives al uso de las nuevas tecnologías que a esforzarse en comprender lo que leen o lo que se les transmite oralmente en clase. Adaptarse a esta nueva situación, sin embargo, no significa responder sin más a los intereses y a las demandas de los alumnos. La historia deja de ser útil para la vida si no viene en compañía de un esfuerzo por entender, si no lleva a pensar por uno mismo a partir de lo expuesto por quienes merecen mayor aprecio intelectual, si no mueve a reflexionar críticamente sobre todo aquello que nos llega por distintos medios y de diversas maneras.

Una de las críticas que, en ocasiones, se hace a los jóvenes, es la falta de compromiso y de espíritu crítico, independiente y propio ante los problemas que nos rodean. ¿Qué papel tenemos los historiadores a la hora de formar una sociedad crítica?

Esta pregunta enlaza con lo que acabo de decir hace un momento. Una historia bien enseñada y aprendida no solo estimula el espíritu crítico y desempeña así un papel importante en la formación de los ciudadanos en una sociedad democrática. Además, proporciona unos conocimientos y unas prácticas que van mucho más allá de la utilidad profesional que acaben teniendo, si uno se convierte en profesor de enseñanza media, en investigador o PDI en la universidad, trabaja en un museo o entidad cultural de carácter público o privado o encuentra otras salidas laborales. Se acceda o no a una profesión relacionada con la historia, la curiosidad de saber lo que ha sucedido puede llevar a emprender un camino para conocer un cierto pasado (a veces muy modesto y personal) por el mero gusto de hacerlo.

Sean jóvenes o viejos, estudien o no el grado de historia, incluso de un modo rudimentario, esa curiosidad puede ser convenientemente encauzada por los historiadores con intervenciones dirigidas a un amplio público. Este otro uso público de la historia tiene diversas vertientes, desde la que difunde el procedimiento de obtener información a partir de los “restos”, “testimonios”, “documentos”, “huellas” o “indicios” de ese pasado en el presente, hasta la educación cívica y política en un sistema de valores que haga posible una sociedad cada vez más igualitaria, solidaria

e integradora de la diversidad. La historia no solo proporciona una perspectiva más amplia y diversa en comparación con la que obtenemos en un presente de corto alcance. Quienes adquieren una cierta familiaridad con el trabajo del historiador están más predispuestos a apreciar y valorar, con fundamento, la diversidad cultural a lo largo de la historia y dentro de cada época, las luces y las sombras, los avances y los retrocesos, las conquistas y las pérdidas, las luchas y los sufrimientos en trayectorias humanas zigzagueantes, en las que nada está escrito de antemano ni garantizado eternamente.

Entre los académicos, se está extendiendo cada vez más una cierta competitividad por publicar artículos en revistas indexadas. Los sistemas de evaluación priorizan estos méritos sobre las monografías, que implican una mayor reflexión y maduración. ¿Cómo va a condicionar esto los resultados historiográficos?

Hacer historia es una profesión, requiere un aprendizaje y una práctica digámoslo así de tipo “profesional” que antes no tenía la mayoría de los historiadores aficionados, pero que ahora puede adquirirse cuando uno recibe una buena orientación sin necesidad de haber cursado el grado de Historia. Como cualquier otra profesión, la del historiador puede haber sido motivada por el gusto que produce el hecho de aprenderla y ejercerla

INSTITUT D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"Josep Fontana sintetizó y llevó a cabo una importante reflexión sobre la trayectoria y la situación actual de la historiografía, la enseñanza y el uso público de la historia."

(antes se llamaba "vocación") o no tener nada que ver con ello y responder a expectativas del tipo de "qué beneficio personal voy a obtener". En comparación con otras clases de disciplinas, las llamadas "humanidades" y entre ellas la historia tienen muchas menos posibilidades de beneficio económico, pero a cambio existen otro tipo de compensaciones, como el reconocimiento intelectual (no solo por parte de otros historiadores) o la promoción en el medio académico, que influyen (como no puede ser menos) en la orientación del trabajo del historiador.

En mi opinión, los criterios de evaluación en las últimas décadas han ido, en el ámbito de la investigación, a favor de la cantidad y en perjuicio de la calidad; de ahí la multiplicación precipitada de trabajos de poca entidad y repetitivos, en vez de valorar como se merecen las obras que tardan más en elaborarse y muestran una mayor maduración. En el caso de la docencia, las encuestas a los estudiantes siguen estando mal planteadas, llegan a resultados ambiguos o equívocos y apenas tienen efectos de cara a la mejora de la do-

cencia. Todo ello, lógicamente, repercute negativamente y puede o no contrarrestarse en función de cómo las distintas universidades y departamentos hagan frente a esta situación a la hora de seleccionar a su profesorado.

Este curso, se ha inaugurado la Cátedra Josep Fontana en la UPF, vinculada al IHJVV. ¿Cuál cree que es la gran aportación de Fontana a la historia y a la historiografía española?

Josep Fontana ha hecho aportaciones muy relevantes al conocimiento histórico y a la historia de la historiografía. En la *laudatio* con motivo de su investidura como *doctor honoris causa* por la *Universitat de València*, publicada en el libro de Josep Fontana *Sobre la història i els seus usos públics* (2018), destacué la envergadura de su extensa y variada obra de investigación, que muy pronto dio un fruto excepcional con la publicación en 1971 de su libro *La quiebra de la monarquía absoluta, 1814-1820. La crisis del Antiguo Régimen en España*. De ahí procederán dos líneas de trabajo, que él mismo resaltó poste-

riormente: una sobre la evolución en Europa entre 1814 y 1848 y la otra centrada en el estudio de las bases financieras de la construcción del Estado moderno y, en particular, de la monarquía española. Josep Fontana sintetizó y llevó a cabo una importante reflexión sobre la trayectoria y la situación actual de la historiografía, la enseñanza y el uso público de la historia. Amplió de manera considerable sus intereses, temática y cronológicamente, y dio a conocer estudios históricos de diversa índole, que se adentraron de manera crítica en la cuestión de las identidades colectivas (la identidad europea, el proceso de conformación de la identidad catalana) y en la historia del siglo xx a escala mundial.

Asimismo, destaca la labor de Josep Fontana en diversas editoriales (de modo muy manifiesto en Ariel y más tarde en Crítica, fundada por Gonzalo Pontón), que a tantos de nosotros nos puso en contacto, en España y en América Latina, con las distintas trayectorias de la historia social más renovadora y con la obra de muchos destacados historiadores de diversas partes del mundo.

Direcció editorial: Eduard Martí i Joaquim Albareda
Coordinador de seminaris: Javier Gómez Mesa

Col·laboradors: Konrad A. Antczak, Laura Estévez, Marta Herrero, Josep Vicens Mestres, Carmen Monge, Amanda Valdés, Jordi Vilanova i Pedro Ruiz Torres.